

קונטרס

אוצר נחמד

קונטרס

אוצר נחמד

ע"ש הכתוב "אוצר נחמד ושמן בנוה חכם" וגו'. (משלי כ"א כ').
וכתיב (משלי י"ג י"א) "קובץ על יד ירבה".

א"ה: בעזה"י עלה ברעיוני לציין בכל פעם כשמוצא בעת הלימוד איזה דבר נחמד לרשום אותו, הן מן הנמצא בגמרא הקדושה והן משאר חלקי התורה הקדושה, ומאז שעלה דבר זה ברעיונו רשמנו רק מעט מעט, ולאחר זמן בעת אשר למדנו לימוד הנביאים וכתובים נתחזק אצלנו להגשים זה הרעיון ביותר ורשמנו קצת יותר, וגם זה לא זכינו לעשות בכל הנ"ך רק בחלק מעט מן הנ"ך, ובעיקר מה שרשמנו הם מן הדברים הנחמדים והיפים שנמצאו בפירוש רש"י הקדוש זצ"ל זיע"א שבנ"ך ובעוד קצת מקומות [וכן קצת מביאור הגר"א], והנה אף שפעמים רבות חלק מדברי רש"י הם דברי חז"ל מהגמרא ומהמדרשים וכו' מ"מ הבאנו זה בשם רש"י הקדוש גם מטעם שפעמים רש"י הקדוש מביא דברי הגמ' בתוספת מילה המבארת את דברי הגמרא לדרכו של רש"י הקדוש ואף שרש"י מפרש המימרא כבר בגמרא מ"מ לפעמים הוא פירוש חדש שלא פירשו רש"י בפנים הגמרא אלא בתנ"ך וגם כי נקל יותר למצוא הדברים ברש"י להרוצה לעיין בפנים המקור יותר מאשר לחפש ולבדוק היכן נמצאים המימרות בדברי חז"ל. ומלבד זה, הבאנו הרבה פירושי לשונות של 'לשון הקודש' הנמצאים בתוך פירושי רש"י הקדוש [וביהגר"א] זעיר פה וזעיר שם וקיבצנו אותן לכאן להיותן בתוך קונטרס אחד, ופעמים הרבה יש בזה תועלת למקומות אחרים שבכל חלקי התורה"ק, וגם המה ובעיקר המה הינם דברים נחמדים ויקרים מפז באשר אין זה מצוי אלא בעיקר בפירוש רש"י [והגר"א] שבתנ"ך, ויש בהם תועלת עצומה כדי להבין גם כאן וגם בשאר מקומות שבתורה את דברי התורה"ק על אמיתותה מבלי לטעות מפני שיבושי הלשונות ופירושיהם, ואשר על כן הם דברים נחמדים ויקרים מאד. וערכנו זאת בסדר אלפ"א בית"א כדי שיהא אפשר למצוא בקלות יותר כל דבר ודבר עד כמה שידינו מגעת לעת עתה בעזה"י. והנה אף שרשמנו לעת עתה רק מעט מזעיר לעומת כל מה שיש לרשום לערוך ולסדר מ"מ אמרנו כי לא עליך המלאכה לגמור ולכן נלך ונזכה הרבים לכל הפחות במה שכבר נמצא בידינו עד עתה בעזה"י. ויה"ר שיהיה זה לתועלת גדולה לעמלי התורה הקדושה, ושיהיה מזה נח"ר גדולה ועילוי נשמה גדולה לאדונינו רש"י הקדוש והגר"א זיע"א, ועל הכל נח"ר להשי"ת אשר בחר בנו ונתן לנו את תורתו הקדושה ברוב רחמיו חסדיו וטובו הגדול.

וקראנו שם הקונטרס "אוצר נחמד" כי כשמו כן הוא על שם שהוא אוסף של דברים נחמדים וכאמור לעיל, והוא סייעתא להתלמידי חכמים להעזר בזה בעת הצורך בשעת הלימוד פעם פה ופעם שם, והוא ע"ש הכתוב [משלי כ"א כ'] אוצר נחמד ושמן בנוה חכם וגו' והיינו שיהיה זה האוצר נמצא בנוה הת"ח למען יעזר בזה בעת הצורך וע"ש הכתוב [שם י"ג י"א] קובץ על יד ירבה וכאמור שבכל פעם שנמצא דבר כזה רושמים אותו ומצטרף להיותו אוצר אסוף ומקובץ בתוך קונטרס אחד. ויה"ר שיתקבל ויתרצה זה הקונטרס לפני המלכים מאן מלכי רבנן ושיהיה לתועלת רבתי אכי"ר.

אספתי ולקטתי בעזה"י

אהרן בהגאון רבי יעקב הלוי שליט"א גרנדש
זכרון יעקב

שבט התשע"ב - נדפס כעת תשרי ה'תשע"ח, וכעת בס"ד י' אדר ב' תשע"ט

א

א' – מתחלף בכ"ף (רש"י איוב כ"א כ').

א-ל – הוא שם דין וה' הוא שם רחמים (ערש"י ישעיה מ"ב ה').

אבות הקדושים – כל א' מהם קרוי איש (ערש"י תהלים ד' ג').

אבידה – כל לשון אבידה אין הלשון נופל על בעל אבידה לומר הוא אבד אותה אלא האבידה אובדת ממנו כו' (רש"י תהלים ל"א י"ג). ועי' ערך 'אובד'.

אמר רבי כשהלכתי למצות מדותי אצל ר' אלעזר בן שמוע כו' אמר לו [יוסף] רבי הן אלא שר' יהודה פסול שנה לי וחזרתי על כל תלמידיו ובקשתי לי חבר ולא מצאתי עכשיו ששנית לי פסול 'החזרת לי אבדתי' זלגו עיניו של ר"א בן שמוע דמעות אמר אשריכם ת"ח כו' (מנחות י"ח א' יעו"ש).

אבילות – אינו דומה אבל של בחור לאבלו של תינוק (רש"י שמואל א', ב' ל"ג).

ערש"י דהי"א י"א י"ב.

אין אבילות אלא במקום מנחמים (ערש"י יחזקאל כ"ד כ"ב).

יש דברים שעושין אותם לאבל ולשמחה אבל אין עניינם שוה וכן חלילים לכלה ולמת (ערש"י יחזקאל כ"ה ו').

ויזרקו עפר על ראשיהם השמימה. כלומר למעלה מראשיהם (הרבה) והוא היה להם מנהג אבל (רש"י איוב ב' י"ב).

ברם בשריה עד לא יסתתם גוללל עלוהי כאב, ונפשא שבעתא יומי אבלא עלוי מתאבלא בבית קבורתא (תרגום איוב י"ד כ"ב).

אבימלך – כל מלכי פלשתים נקראים אבימלך (ערש"י תהלים ל"ד א'). היה נביא עכו"ם (ערש"י איוב...

אביי – הרעיב את עצמו (ערש"י שבת ל"ג א' ד"ה ידענא וד"ה והא). גברא רבא (זבחים ס"ב א' יעו"ש).

אבן – ערש"י איוב כ"ח ג'.

עי' להלן אות ב' ערך בבל.

אבנים שרופות נעשים עפר (ערש"י נחמיה ג' ל"ד).

אבן משכית – מפני שהבית נרצף ברצפת אבנים הסוככים על הארץ קרוי אבן משכית (רש"י משלי י"ח י"א, ושם כ"ה י"א, וערש"י פ' בהר כ"ו א').

אבנים טובות – ראמות וגביש אבנים טובות שבים הם (רש"י איוב כ"ח י"ח).

אברהם אבינו – בחיר צדיקיא (תרגום ישעיה מ"א ב').

גובהו כגובה ע"ד אנשים (סוף מסכת סופרים, ועי' טעמא דקרא פ' חיי שרה ההכרח של חשבון זה).

ד"א באחד ענק באחד מאבותיך הוא אחד היה מיוחד וזה אברהם הנקרא ענק האדם הגדול בענקים (רש"י שה"ש ד' ט').

אדם גדול (ערש"י יהושע י"ד, איוב א' ד').

אגדה – גד שדומה לגד להגדה שמושכת לבו של אדם כמים (יומא ע"ה א').

אדיר – גדול (ערש"י נחמיה י' ל').

אדם – בג' דברים אדם ניכר בכוסו ובכיסו ובכעסו ואמרי ליה אף בשחקו (עירובין ס"ה ב').

אדם הראשון – ולכך מת אדם הראשון תוך אלף שאם היה חי אלף היה יותר מיומו של הקב"ה (רש"י תהלים צ' ד' ויעו"ש).

אדם חשוב – עי' ברכות נ"ג א', ואולי הכונה לגוי עי' רע"ב מכשירין פ"ב מ"ו. ועי' חולין קי"ז ב' ושם הכונה לתלמיד חכם עי' משנ"ב סי' קס"ט סי"ג וכן הוא בשביעית. ועי' ע"ז כ"ה ב' גבי אשה חשובה. ובקידושין ו' א' גבי נתנה אדם חשוב דאמרין דהוא נתן לה בקבלתו שוה פרוטה יעו"ש עי' בשו"ע אהע"ז סי' כ"ז דיל"ע מי אינו חשוב. וגבי הסיבה דליל הסדר האשה חשובה מסיבה עי' שו"ע סי' תע"ב. ועי' מגילה... וצ"ל דכל מקום לפי ענינו.

אהל מועד – ששם ניתנו פרטיה וביאוריה של תורה (רש"י שה"ש ב' ד').

אובד – אינו לשון אדם האובד דבר ממנו אלא הוא עצמו הולך לאיבוד כמו כו' (רש"י איוב ד' י"א).

אוהב ישראל – משה רבינו אוהב ישראל היה כו' (עי' מנחות ס"ה א' יעו"ש).

אוויר – כל מים וכל אויר שאדם רגיל בהם יפין לו ושאיין רגיל בהם ניזוק (רש"י דהי"א י"א י"ז).

אוכלין – אין מעבירין על האוכלין (עירובין ס"ד ב').

אומות העולם – האומות דימה כחיות וישראל דימה כבן אדם על שהם ענותנים ותמימים (רש"י דניאל ז' י"ד).

אומלל – מקולקל (רש"י יחזקאל ט"ז ל').

נשחת ודל כח (רש"י תהלים ו' ג').

ענין חלשות ורפיון (רש"י נחמיה ד' ל"ד).

אומנות – ללמדך אע"פ שאמו אלמנה צריך אדם לתפוש אומנות אביו (ולהחיות אמו סא"א) (רש"י דהי"ב ב"י"ג).

און – הוא לשון שבר (רש"י איוב ה' ו').

אונו – בניו של אדם הם אונו (ערש"י משלי י"א ז', וערש"י איוב י"ח י"ב).

אונן – שפל וחלש (רש"י דהי"א ב' כ"ו).

אוצר – אוצר יש וישו מזרים (רש"י איוב ל"ז ט').

אוקיינוס – מי אוקיינוס גבוה מכל העולם עומד על ההרים (רש"י תהלים ק"ד ו').

סביבות ים אוקיינוס שהוא היקף העולם עננים סובבים לו כלבוש (ערש"י איוב ל"ח ט').

וכן כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא לפי שאינן נשארים בתוכו 'כי ים אוקיינוס הוא גבוה מכל העולם כולו' שנאמר [עמוס ח'] הקורא למי הים וישפכם ומהיכן אדם שופך מלמעלה למטה והנחלים הולכים במחילות תחת ההרים מאוקיינוס וחוזרים ונובעים וזהו אל מקום שהנחלים הולכים שם הם שבים כו'. (רש"י קהלת א' ו').

אור – דלכו"ע אור אורתא הוא (פסחים ד' א').

אורבים – דרך האורבים לשוח ולכוף עצמן כדי שלא יכירו בהם (רש"י איוב ל"ח מ', ועי' להלן אות פ' ערך פרשים).

אורים ותומים – אין נשאלין באורים ותומים להדיוט (ערש"י שמואל א', כ"ב י"ג).

אחים – וכל אחיו ואחיהם שבענין לאו אחיו ממש אלא חבורה אחת קורא אחים כו' (רש"י דהי"א כ"ה ט').

אחים – עי' להלן אות פ' ערך פדיון.

אחר, אחרי – מצינו בבראשית רבה כל מקום שנאמר אחרי אינו אלא לשון מופלג אחר סמוך (ערש"י משלי כ"ח כ"ג).

אטר יד ימינו – סגור יד ימינו שאינו משתמש בה (רש"י תהלים ס"ט ט"ז).

איה – היא רואה יותר משאר עופות ולכך נקראה ראה שהיא עומדת בבבל ורואה נבילות בארץ ישראל כך מפורש באגדת חולין [ס"ג א']. (רש"י איוב כ"ח ז').

אילה – רחמה צר ואין הולד יכול לצאת ובשעת לידתה אני מזמן לה דרקון ומכישא ברחמה ונפתח ואם מקדים ומאחר רגע מיד מתה (רש"י איוב ל"ט א').

אילן – עי' להלן אות ע' ערך ענפי.

אילן תפוחים – אילן של תפוחים כשהוא בין אילני סרק הוא חביב מן כולן שפריו טוב בטעם ובריה (רש"י שה"ש ב' ג').

אילנות – עי' להלן ערך ימי החמה.

אימה יתירה – ורבותינו פירשוהו על איוב שאמר לו אליהוא לפי שהיית מטיל אימה יתירה על דורך חנם לא זכית להתקיים לך בנים חכמי לב (רש"י איוב ל"ז כ"ד).

איש – כל איש שבמקרא ל' גבור גדול בגבורה הוא (רש"י משלי י"ח ד', וע"ש פסו' י"ד).

איש חמודות – איש טהור (רש"י דניאל י' י"א).

איתן – תקיף (רש"י ירמיה ה' ט"ו).

אכן – לשון אבל בכל מקום (רש"י ישעיה נ"ג ד', ועי' רש"י ירמיה ג' כ', ושם ג' כ"ג).

אל"ף – מתחלפת בעיי"ן (רש"י איוב ל"ג כ"ד).

אליהו הנביא – כבר מובטח להן לישראל שאין אליהו בא לא בערבי שבתות ולא בערבי ימים טובים מפני הטורח (פסחים י"ג א').

הוא מזרעה של רחל (תדא"ר פי"ח).

אליל – כל אליל שבמקרא לשון אל (רש"י איוב י"ג ד').

אליפז – בן עשו היה ועל ידי שנתגדל בחיקו של יצחק זכה שתשרה עליו שכינה (רש"י איוב ד' א').

אלמנה – עי' ערך אומנות.

אמבטי – כלי שרוחצין בו כל הגוף כו' (רש"י חגיגה ט"ו א').

אמירה – אין אמירה בכל מקום אלא לשון תחנונים כו' (רש"י בהעלותך י"ב א').

אמרו, מאמרו – אמרו לשון זכר כו' אמרתו לשון נקבה כו' (רש"י איוב כ' כ"ט).

אמת – מי שאינו מדבר אלא אמת יחיה ויאריך ימים וינצל כל ימי חייו מן החטא (ארחות צדיקים שער האמת ע"ש).

מי שמרגיל עצמו שיהיו כל מחשבותיו אמת גם בלילה יראה מראות אמת וידע העתידות כמו מלאכים (שם).

אנטיוכוס הרשע – והשבית הקב"ה כו' והשיבו עליו שהכהו בשחין רע בעודו בדרך שהלך לצור על ירושלים והסריח בשרו ונשרו אבריו ואמר לעבדיו להשיבו לאנטוכיא ולא הספיק לבוא שם עד שמת בחוליים רעים (רש"י דניאל י"א י"ח).

אף כי – לשון ק"ו וכ"ש הוא (רש"י יחזקאל י"ד כ"א, שם ט"ו ה'. וערש"י משלי י"א ל"א, י"ז ז', ט"ו י"א, י"ט י'. וערש"י איוב ט"ו ד', ט"ו ט"ז).

אפיקי מים – עריבים למראה והבחורים יוצאים שם לשוט (רש"י שה"ש ה' י"ב).

אפיקים – חזקים (רש"י איוב י"ב כ"א).

ארוכה – ענין חובש ותרופה (רש"י נחמיה ד' א').

ארון – נקרא מקדש (ערש"י דהי"א כ"ח י').

אריה – ויש אומרים ביום השלג כל השנה כולה אין הארי מסוכן יותר מיום השלג כשבא אדם נגדו זורק השלג ברגלו ביו עיני האדם עד שלא יכול לראות והורגו ואני שמעתי כך על זאת (רש"י י"א כ"ב).

ארם – במזרחו של עולם הוא שנאמר [במדבר כ"ג] מן ארם ינחני בלק מהררי קדם (רש"י איוב א' א').

ארמית – ה' לשון ארמית וגם סוג כתב ארמית (ערש"י עזרא ד' ז').

ארץ – עי' להלן אות מ' ערך מים.

ארץ ישראל – שבעה ימים מקיפין ארץ ישראל וארבע נהרות ירדן וירמוך קרמיון ופוגה (רש"י תהלים כ"ד ב').

ארץ ישראל שנקראת ארץ צבי כענין שנאמר [ירמיה ג'] נחלת צבי צבאות גוים (רש"י דניאל ח' ט').

אש - נותנין מים בכלי זכוכית לבנה ונותנו בחמה כשהשמש חם מאד והזכוכית מוציאה שלהבת ומביאים נעורת ומגיעים בזכוכית היא בוערת (רע"ב ביצה פ"ד מ"ז ד"ה ולא מן המים).

אשה – עי' להלן אות ק' ערך קומה.

אי אפשר לומר שש סאין שאין דרכה של אשה לשאת כמשאוי זה אלא שש שעורים ממש כו' (רש"י רות ג' ט"ו).

בכל מקום שהוסיף וי"ו בשם אשה זו משום שבחה כמו עתליהו ועתליהו כו' (רש"י דהי"ב י"ג ב').

אל חולדה הנביאה. רבותינו דרשו לפי כי האשה רחמנית יותר מן האיש לכן לא שלח אל ירמיהו הנביא (רש"י דהי"ב ל"ד כ"ב).

אשנב – חלון (רש"י שופטים ה' כ"ח).

אשר – ר' לוי אומר שהיו בנותיו נאות ונשואות לכהנים שנמשחו בשמן זית. ר' סימון אומר שהיו בנותיו נאות ונשואות למלכים שנמשחו בשמן המשחה, ולפי שהיו להם שמן הרבה היו מושחין בו, לכך היו נאות כו' (רש"י דהי"א ז' ל"א).

אשרי – עשרים ושנים אשרי נאמר בספר תהלים על מקיימי התורה (רש"י ישעיה ה' ח').

אשרי פי' מאושר (ערש"י כתובות מ' א' ד"ה טובינא [ועי' להלן אות ר' ערך רבי אלעזר בן שמוע]).

אשרי יושבי ביתך – הזהירות לאומרו עי' משנ"ב סי' ק"ח ס"ק י"ד.

אשתך – מחמד עיניך (ערש"י יחזקאל כ"ד ט"ז).

ב

בבל – בכל ארץ בבל אין אבן כי אם לבנים כמ"ש [בראשית י"א] הבה נלבנה לבנים למדנו שאין אבן בבבל כו' (רש"י דניאל ו' י"ח).

בגד ולבוש – ההפרש עי' מלבי"ם תהלים ק"ז כ"ז.

בדד – גלמוד (רש"י איכה א' א', ג' כ"ח). ועי' להלן אות ג' ערך גלמוד.

בהמות – כשהבהמות יורדות מן ההר נמצא ההר קרח וממורט מהם (רש"י שה"ש ד' א'). ועי' להלן אות ע' ערך עיזים.

עי' להלן אות מ' ערך מקנה.

בוטה – מדבר (רש"י משלי י"ב י"ח).

בועז – הוא אבצן, ונולד בכניסתן של ישראל מהמדבר לא"י (ערש"י דהי"א ב' י').

בשעה שבא בועז על רות והרתה מיד מת (שם).

הוליד בן ג' מאות שנה (שם).

בוקר – הוא עת משפט ברשעים (ערש"י תהלים ה' ד', וערש"י שם ט' ט' שבלילה הקב"ה דן אותם, ואולי י"ל בלילה אחר חצות דחשיב כבר בוקר, ועמשנ"ב סי' קל"א ס"ק י"ח. ומרן שליט"א כתב ליישב דבעלות השחר גם ישנים עדיין).

בושת – לשון גנאי (רש"י דהי"א ט' ל"ט).

בחור – קילוס נוי בחור כשהוא לבן ופניו אדמוניות (רש"י שה"ש ה' י').

בחורים – עי' לעיל אות א' ערך אפיקי מים.

ביטול תורה – עי' להלן אות ח' ערך חידושי תורה דברים נוראים מהמשנה ברורה בהל' חוה"מ.

בינה – הוא הבנת דבר מתוך דבר, ולהבין הדבר מתוך דבר צריך לקרוא אותן בפה (פי' הגר"א משלי ב' ג').

בינה זו אינה שם דבר אלא לשון ציווי (ערש"י איוב ל"ד ט"ז).

בית – וכל דבר שתתקיים בבן אדם אחריו קרוי בית (רש"י דהי"א י"ז י').

בית דין – לומר לך הקל בדורו כחמור בדורו כל בית דין המתמנה על הדור צריך לילך אחריו כאילו הוא אביר שבאבירים (רש"י שמואל א', י"ב י"א ע"ש).

בית הבד – עי' להלן אות כ' ערך כלים.

בית הכנסת – מדרש אגדה כשיצא יכניהו וגלותו נשאו עמהם מאבני ירושלים ועפרה לבנות להם בבבל בית הכנסת (רש"י תהלים ק"ב ט"ו).

בית המדרש – מפני ביטול בית המדרש (ברכות נ"ג א', רמב"ם פכ"ו משבת ה"ו).

בלילה שאינו זמן בית המדרש (רע"ב ביצה פ"ג מ"ח ד"ה אף).

בית המקדש – וגם ל' גדולה נופל על בנין בית המקדש כו' (רש"י דהי"א כ"ט י"א).

לבנין בית המקדש שנקרא גדולה כו' (שם).

לבנין בית המקדש שנקרא פאר כו' (שם).

ד' מאות ופ' מיום צאתם ממצרים עד שנבנה הבית, וד' מאות ועשר ימי מקדש ראשון כו' (רש"י דניאל ז' כ"ה).

ר"י היו במצרים, ד' מאות ושמונים מיום צאתם עד ויבן הבית, ד' מאות וי' היה הבית, וע' שנה גלות בבל, וד' מאות וך' בית שני כו' (רש"י דניאל ח' י"ד. וערש"י שם י"ב י"א).

ויקום לקול הצפור. זה נבוכדנצאר הרשע, אמר ר' לוי י"ח שנה היתה בת קול יוצאת ומפוצצת בפלטין נבוכדנצאר עבדא בישא זיל אחריב ביתיה דמרך דבני מרך לא שמעין ליה (רש"י קהלת י"ב ו').

בניית בנין בית שני היה ד' שנים (ערש"י עזרא ו' ט"ו).

בכור – שר (ערש"י איוב י"ח י"ג).

בכי – כל הבוכה בלילה השומע קולו בוכה עמו (רש"י איכה א' ב').

במה – לשון גנאי כלומר במה היא נחשבת (רש"י יחזקאל כ' כ"ט).

בנים חכמי לב – עי' לעיל אות א' ערך אימה יתירה.

בנימין – הם בקיאים בקשת (ערש"י דהי"א י' ג').

בעד – כל בעד האמור בלשון עברי אינו אלא לשון כנגדו ובפניו כמו כו' (רש"י איוב א' ז').

מבעד הוא לשון מבפנים, שרוב בעד שבמקרא דבר המסיך ומגין נגד דבר אחר כו' ומבעד הוא הדבר שהוא מבפנים לאותו בעד לכך הוא אומר מבעד (רש"י שה"ש ד' א').

בעל – לשון מישור (רש"י שה"ש ח' י"א).

לשון אדוני הוא (רש"י דהי"א ט' ל"ט).

בעל לישנא דמייתבותא כמו כי יבעל בחור בתולה (ישעיה ס"ב) ומתרגמינן ארי כמה דמתייבב עלם עם בתולתא (רש"י סוכה ל"ג ב' ד"ה בעל).

בצלאל – בשעה שעשה המשכן היה בן י"ח שנה (ערש"י דהי"א ב' כ'). ובגמרא סנהדרין אי' בן י"ג שנה וצ"ב).

בצרה – ממואב היא (ערש"י ישעיה ס"ג א').

בקעה – היא ארץ חלקה ואין בה מכשול (רש"י ישעיה ס"ג י"ד).

בקשה – הוא על דבר הנאבד מקומו איה הוא (פ' הגר"א משלי ב' ד').

בר – נקי וריקם (רש"י משלי י"ד ד').

בראשית – נקרא ספר הישר (ערש"י דהי"א ז' ו').

ברוך תהיה – כשהקב"ה אומר לאדם ברוך תהיה ל' תפלה הוא (ערש"י תהלים ע"ב ט"ו).

ברית – לפני ה' כו' כל מקום שעושין תנאי או כורתין ברית המקום שם הוא כו' (רש"י דהי"א י"א ג').

ברכה – כל המצות מברך עליהן עובר לעשייתן (פסחים ז' ב').

ברכה קודם עשיית המצוה בעינן (רש"י פסחים ז' א' ד"ה בלבער).

ברכת כהנים – מצות עשה לישראל להתברך מהכהנים (שיח השדה ח"ג עמ' ס"א).

ברכת מעין שלוש – אינה מדאורייתא (חזו"א או"ח סי' ל"ד סק"א).

בת יענה – תנים ובנות יענה עסוקים בבכי כל ימיהם (רש"י איוב ל' כ"ט).

בת קול – הראשונים נשתמשו בקול והאחרונים בבת קול כאדם המכה בפטיש וקול ההברה נשמע למרחוק (ערש"י איוב ד' ט"ז, וצ"ב משבת פ"ח דאפי' בזמן מתן תורה הי' בת קול ויל"ע).

ג

גאווה – עי' להלן אות ש' ערך שם.

אל תתהדר לפני מלך להראות כבודך ולהתגאות לפני מלך או לעמוד לפני מי שגדול ממך כי טוב שיאמרו לך עלה הנה משתבוא בלא רשותו ויאמרו לך צא (רש"י משלי כ"ה ו').

גאולה – מינאי ומינך. מינאי דאמינא לך משמיה דרב חמא ומינך דשמעת ליה מזרבה בר ירמיה. תסתיים שמעתא. תיאמר שמועה בשם אומרה דהכי הוה דרב חמא בר גוריא קיבלה מרב ורבה קיבלה מרב חמא (רש"י ע"ז ט"ז ב').

ועוד כוליהו אמוראי נמי דייקו לומר דבר בשם אומרו (רש"י ברכות ל"ג ב').

גב – כל דבר גבוה קרוי גב (רש"י תהלים ס"ח ט"ז, וערש"י איוב ט"ו כ"ו).

גבור – לסיחון היה בן גבור כמותו (רש"י דברים ב' ל"ג. ועי' להלן אות ס' ערך סיחון).

גברא רבה – גברא רבה אמר מילתא לא תחילו עליה (ברכות י"ט ב').

גג – ולכך קורא גג קירות הספון שהגג היה כמו ספינה ועריבה הפוכה שכן מנהג לקרות את הקרוי עגול כעין ספינה (רש"י דהי"ב ג' ו').

גדול, גדל – ויהי יהושפט הולך וגדל. שלשה כלשון זה יצחק שמואל יהושפט, אבל משה דוד מרדכי נאמר בהם וגדול, אבל יצחק שמואל יהושפט כתוב בהם וגדל שאין נכון לומר וגדול, בשמואל כתיב ויגדל הנער עם ה' וח"ו לומר גדול עם ה' וכאן כמו כן גדל עד למעלה לכן לא הגון לומר גדול וכן ביצחק (רש"י דהי"ב י"ז י"ב).

גהינם – פיה צר ותחתיה רחב (רש"י איוב ל"ו ט"ז).

ג' אין רואין פני גהינם אלו הן דקדוקי עניות וחולי מעיין והרשות [מי שיש לו נושין. רש"י] וי"א אף מי שיש לו אשה רעה כו' למאי נ"מ לקבולי מאהבה (עירובין מ"א ב').

אינו שובת ביום הכיפורים ורק בשבת שובת (סידור רש"י אות ר"ז. ועזזה"ק פ' משפטים ד"ק ע"א ד"ה אבל ההוא גופא כו' לית ליה שכיכו בר בשבתי ויומי טבין וברישי ירחי ע"ש).

גוזי – מוציא ומעבירי (רש"י תהלים ע"א ו').

גוחי – מוציא מושכי (רש"י תהלים כ"ב י', וערש"י איוב ל"ח ח' ושם מ' כ"ג).

גוים ולאומים – ההפרש עי' מלבי"ם תהלים ק"ה מ"ד.

גורר – אבל גורר ברי"ש אינו אלא לשון סחיבה כמו גורר אדם מטה וספסל (רש"י איוב ב' ח').

גוש עפר – דרכו ללחלח ולהעלות חלודה (רש"י איוב ז' ה').

גזירה – עי' להלן אות ש' ערך שאלתא. וכל מילתא דלא שכיחא לא גזרו ביה רבנן (בכורות ג' א').

גזל – כאן למדנו שהגזל קשה מן הכל שעליו נחתם גזר דין (רש"י יחזקאל כ"ב י"ג).

גיד – בלשון ערבי עורק (ערש"י איוב ל' י"ז).

גילה – עי' להלן אות ש' ערך שמחה וגילה.

גלות – כי היכן גלו בימי דוד כו' (רש"י דהי"א ט"ז ל"ב).

וגם אנו עדיין בגלות על ידו (רש"י דהי"ב ל"ג ח').

גלי מים – נפרצים ממקומם ונופלים למקום אחר (רש"י דהי"א י"ד י"א).

גליון – מגילה (רש"י ישעיה ח' א').

גלית הפלשתי – הרג את חפני ופנחס, ושבה את הארון (רש"י שמואל א', י"ז ח').

גלמוד – יחיד, וחסר מאדם ומכל בריה (רש"י איוב ג' ו', וע"ש ל' ג').

גם – לשון אפילו (רש"י משלי י"ד כ').

גמר, יגמור – ל' כליון (ערש"י תהלים ז' י').

גן ירק – ונהרות המושכים הם תאוה למראות העינים ומשמחים הלב ומצחצחים תוגת הלב (ערש"י משלי ט"ז ל').

גן עדן – נהרי ונחלי גן עדן מתוקין מדבש וחמאה (ערש"י איוב כ' י"ז).

גר – אל תאמן בגר עד ט"ו דורות (רש"י דהי"א ב' ל"ה מירושלמי יבמות).

גר – המחזיק בנכסי הגר מה יעשה ויתקיימו בידו יקח בהן ס"ת, פרש"י מידי דתמיהה היא ותוהי בה אינשי לפי שבאו לו בלא יגיעה לפיכך אין מתקיימין אם לא ע"י מצוה, יקח בהן ס"ת במקצתם ובשכר אלו יתקיימו האחרים בידו עכ"ל (עירובין ס"ד וע"ש עוד, והם דברים נוראים).

גשמים – בנפלאות הגשמים עי' ספר איוב פרקים ל"ו ל"ז ל"ח.

גשמי לילה שהן טורח ועייפות כו' (רש"י שה"ש ה' ב').

ד

דאגה – כל דאגה שבמקרא לשון יראה הוא כו' (רש"י יהושע כ"ב כ"ד).

דברי – כל מקום שנאמר דברי אינו אלא דברי תוכחות כו' (רש"י קהלת א' א').

דברי הימים – עזרא שכתב ספר היחס הזה כו' (רש"י דהי"א ז' י"ב. ועי' ב"ב).

עשרת השבטים כו' ספר דברי הימים שלהם גלה עמהם, אבל יהודה מצאתי ספרן בבבל ומה שמצאתי כתבתי (רש"י דהי"א ז' י"ג. וערש"י שם ח' כ"ט).

כמ"ש רז"ל לא ניתן ספר דברי הימים אלא להדרש (מצו"ד דהי"א ח' א').

דבש – יש דבש שהוא גדל בקנים כו' (רש"י שה"ש ה' א'. ועי' משלי... ובתשובות הגר"ח שם).

דובב – מרחיש כו' ויסודו לשון דיבור (רש"י שה"ש ז' י').

דוגמא – דבר היכר העומד לדוגמא להראותו לומר כזה עשה לי ואין זה אלא דבר הניכר כו' (רש"י חגיגה ט"ז א' ד"ה דוגמא).

דוד המלך – אין לך אדם בישראל שביזה עצמו על המצות יותר מדוד (במד"ר פ"ד סוף סי' כ').

ה' לא גבה לבי כו' בשעה שמשחני שמואל למלך (ילקוט המכירי תהלים קל"א מבד"ר פ"א).

נקרא דוד הצדיק (ערש"י משלי ט"ו ו').

עי' לעיל אות ג' ערך גלות.

יבא דוד שאמו אורגת פרוכת לבית המקדש במנור אורגים ויהרוג את גלית שעץ חניתו כמנור אורגים כו' (רש"י דהי"א כ' ה').

ולמה קראו אלחנן שחננו ה' (שם).

ערש"י דהי"א כ"ח י"ב.

דור – הוא ל"ה שנה (ערש"י תהלים ס"א ז' ד"ה ימים, וערש"י שם צ' ה' ד"ה זרמתם, וכן מפורש בהדיא באיוב מ"ב ט"ז).

בא חזקיהו בנו ושב בכל לבבו לדרוש להקב"ה וכל דורו שלמים 'לא קם דור בישראל כמותם' כמו שמפורש בחלק בדקן מדין ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ מגבת ועד אנטוכיא ולא מצאו איש ואשה שאין בקיאים בהלכות טומאה וטהרה כו' (רש"י שה"ש ה' ז').

דורות – עד סוף כל הדורות (חולין ע"ה ב').

דיבור – אין דיבור בכל מקום אלא לשון קשה כו' (רש"י בהעלותך י"ב א').

דיבור – בני יהודה שהקפידו על לשונם [לדבר בלשון צח ולא בלשון מגונה. רש"י] נתקיימה תורתם בידם כו' ע"ש (עירובין נ"ג א').

דיין – קרוי מלך (רש"י שבת י' א' ד"ה שמלכך יעו"ש).

דיינים – ערש"י דהי"ב י"ט ו'.

דיוקים – אי הוה דייקנן כולי האי. בכולי תלמודא, לא הוי מצינו לתרוצי כל דיוקי ולא הוה תנינן (עירובין מ"ח א' רש"י ד"ה א').

דירה – לא לדור ליד עו"כ שמא ילמוד ממעשיו, עד כדי שמפני כן גזרו חז"ל שהדר עם העכו"ם בחצר אינו עירוב (עי' עירובין ס"ב א').

דירה בלא בעלים אם שמה דירה או לא (עי' שם ע"ב).

דליקה – כל ל' דליקה ל' רדיפה היא (רש"י תהלים ח' י"ד).

דלת – עי' להלן אות ש' ערך שער.

דלת – עי' להלן ערך שער ודוק.

דם – המאכיל דם האדם לחתול נעשה חלש אותו האדם (רש"י שבת ע"ה ב' ד"ה כיון דחלשא).

דם קדשים אינו מכשיר (פסחים כ' א').

דם יוצא ע"י מיץ החוטם יותר מדי (ערש"י משלי ל' ל"ג).

דמעות – עי' להלן אות ע' ערך עינים.

דן – שבטו של דן עבדו עכו"ם במדבר והענן פולטו (ערש"י יחזקאל ט"ז ט"ו, וע"ש כ' כ"א).

דעת – עי' להלן אות ת' ערך תבונה.

ג' דברים מעבירין את האדם על דעתו ועל דעת קונו אלו הן עו"כ ורוח רעה ודקדוקי עניות למאי נ"מ למבעי רחמי עלייהו (עירובין מ"א ב').

תנוח דעתך שהנחת את דעתי (פסחים ל"ב ב').

דפוס - כל דבר העשוי לעשות למדתו דברים אחרים על גביו כמו מנעלין או בתוכו כעין שהיו עושין קדרות ללחם הפנים שיכניסו העיסה לתוך הקדרה והלחם נעשה בצורתה כגון אלו קרי דפוס (רש"י סוכה ל"ו א' ד"ה גידלו בדפוס יעו"ש).

ה

ה' – דוגמא [מלכים א' י"ח] וקראתם בשם אלקיכם ואני אקרא בשם ה' 'אצל ה' נופל לומר ל' קריאה' שנפלאות עשה (רש"י דהי"א ט"ז ח').

האח, אהה – האח ל' שאומרים (העוברים) כשהן שמחין, כמו שאומרים אהה מחמת צער (רש"י איוב ל"ט כ"ה).

הבל – יש הבל שהוא לשון פורענות וצרות כו' (רש"י קהלת י"א ח').

הגעלה – כל לשון הגעלה פליטה הוא (רש"י איוב כ"א י').

הוי – כל הוי שבמקרא לשון קובל וקונה כאדם הגונה מלבו וצועק אהא, אלא שיש מהם מועטין שהם ל' צעקת קריאת קול כמו הוי הוי ונוסו מארץ צפון (זכריה ב') ותרגומו אכלו לשון הכרזה, הוי יש לזעוק על גוי קדוש כו' (רש"י ישעיה א' ד').

הוי ל' צעקת אנחה על פורענות העתידה לבא (רש"י ישעיה ה' ח').

עשרים ושנים הוי אמר ישעיה על הרשעים (שם).

הוי זה ל' קריאה וזימון וקיבוץ הוא, ויש הרבה במקרא (זכריה ב') הוי הוי ונוסו מארץ צפון (רש"י ישעיה נ"ה א').

הולכי רכיל – עי' להלן אות ל' ערך לשון הרע ד"ה ואומר.

הוללות – שיעמום וטירוף הדעת לשון ערבוב כו' (רש"י קהלת א' י"ז).

הוקעה – לשון חיבור ותקיעת עץ בארץ כו' (רש"י יחזקאל כ"ג י"ז).

הלז – לשון חשיבות כו' כל מקום שנאמר הלז בעל צורה הוא ומכאן למדו באגדה יצחק נדמה לאביו כו' (רש"י דניאל ח' ט"ז. וערש"י דהי"א כ"ו ח'. ועי' כתובות ל"ו ב' אמר רבי דוסא וכי מה עשה לה ערבי הלז כו' וצ"ב).

הליכה – מי שאינו מרחיק רגליו קרוב ליפול (רש"י משלי ד' י"ב).

הלכה – הלכה כדברי המיקל בעירוב (עירובין מ"ו א').

יחיד ורבים יחיד ויחיד (עי' שם).

תלמיד חבר יכול להורות במקום רבו (שם ס"ג א' ע"ש).

לא יפטר אדם מחבירו אלא מתוך דבר הלכה שמתוך כך זוכרו (שם ס"ד א').

הלל – יש בו לשעבר ויש בו לגוג ויש בו לימות המשיח ויש בו לעתיד לבא (רש"י תהלים כ"ו ז').

כבר קראו את ההלל במצרים בליל יציאת מצרים (ערש"י תהלים מ"ב ט').

המלטה – כל יציאת דבר בלוע קרוי המלטה כו' (רש"י ישעיה ס"ו ז').

המן – נתלה על העץ בהיותו בן צ"ה כמנין המן (טעמא דקרא, מגילת אסתר).

המראה – כל לשון המראה כאדם שזונה לבו לצאת ממידתו ומגידולו ומארצו לשוטט לו בארצות ולנסות לו מדות אחרות (רש"י איוב ל"ט י"ח).

הנך - אמר רבי אבהו אין לשון הנך אלא קורת רוח שנאמר ושם ינוחו יגיעי כח (מדרש תנחומא פ' וזאת הברכה סימן ז').

הסיבה – כל מושב סעודה קרוי הסבה (רש"י שמואל א', ט"ז י"א).

הסתה – כל לשון הסתה אינו אלא לשון המשכה שממשיך את האדם לעצתו (רש"י איוב ב' ג').

הר – עי' לעיל אות ב' ערך בהמות. ולהלן אות ע' ערך עיזים.

הר סיני – צעיר לשאר ההרים (ערש"י תהלים מ"ב ז').

הרבה – כל הרבה שבמקרא לשון הרבות הוא לשון פועל (רש"י יחזקאל כ"א כ').

הרגל – התחלה (רש"י ע"ז י"ז א' ד"ה הרגל דבר).

הרים – הכל לפי הארץ, הר כבד תקע בארץ קשה והקלים בארץ רכה (רש"י ישעיה מ' י"ב).

מצמיח ההרים שהם קשים בכוחו ומזמן ומכין בהן מזונות ומכין מטר כו' (רש"י תהלים ס"ה ז').

הרמת קול – עי' להלן אות צ' ערך צעקה.

וא"ו – ערש"י קהלת י' י'.

עי' לעיל אות א' ערך אשה ד"ה בכל.

וידוי – ערש"י תהלים ס"ה ד'.

עי' להלן אות ח' ערך חולה בד"ה יעשה.

ורד – גינת ורדין. כך שמה והיא היתה צריכה לקטורת והיינו כיפת הירדן כריתות (ו' א') על שם שדרך הורד לגדל על שפת הירדן (רש"י ב"ק פ"ב ב').

זהב – עי' להלן אות ס' ערך סגולת מלכים.

זהב טהור – מנהיר כמרגלית (רש"י איוב כ"ח י"ז).

זונות – אין זונות במקרא מלא אלא זה בלבד (רש"י משלי כ"ט ג').

זיז – וזיז שדי עמדי רמש השדה זיז על שם שהם זזים ממקום למקום (רש"י תהלים נ' י"א, ועערש"י שם פ' י"ד).

זימה – כל זימה שבמקרא לשון עצה הוא יש לטובה ויש לרעה (רש"י יחזקאל ט"ז מ"ג).

כל זימה שבמקרא לשון מחשבה יש לטובה ויש לרעה (רש"י תהלים כ"ו י').

זיתים – עי' להלן אות כ' ערך כלים.

זכות אבות – אמרי ליה רבנן לרבי פרידא, רבי עזרא בר בריה דרבי אבטולס, דהוא עשירי לרבי אלעזר בן עזריה, דהוא עשירי לעזרא, קאי אבבא, אמר מאי כולי האי, אי בר אוריין הוא יאי, אי בר אוריין ובר אבהן יאי, ואי בר אבהן ולא בר אוריין אישא תיכליה, אמרו ליה בר אוריין הוא, אמר להו ליעול וליתי כו' (מנחות נ"ג א') [וחזינן דאם הוא בר אוריין מהני ליה זכות אבות אפי' לאחר עשרים דורות, ועוד חזינן כמה מחייב הוא לאדם שיש לו זכות אבות להיות ת"ח שאם לא אישא כו' ח"ו].

זכיה – זכין לאדם שלא בפניו ואין חבין לאדם שלא בפניו (עירובין מ"ו ב').

זכרון – לא יפטר אדם מחבירו אלא מתוך דבר הלכה שמתוך כך זוכרו (עירובין ס"ד א').

זך – כל ל' זך הוא צוהר (רש"י איוב ט"ו ט"ו).

זמן – זמן הקציר באייר וזמן הקיץ בתמוז (רש"י ירמיה ח' כ').

זמר – תרננה שפתי עם זמר קול הכנור כשאזמרה לך בכנור (רש"י תהלים ע"א כ"ג).

זמר ושיר – ההפרש עי' מלבי"ם תהלים ק"א א' ושם ק"ד ל"ג.

זנות – כל לשון זנות אינו אלא לשון יוצאת (תרגום אונקלוס בראשית ל"ד ל"א) נפקת ברא יוצאת מבעלה לאהוב אחרים (רש"י שופטים י"ט ב').

זצ"ל – בל' רש"י מצינו, ר"מ בר יצחק שליח צבור זצ"ל (ברש"י תהלים ע"ג י"ב). וכך פתר לי רבי אליעזר בר משולם זצ"ל (רש"י דהיי"ב ל"ה י"ח, ועוד).

זקן – מעלת הזקן ביאר הגר"א באריכות נפלאה ע"ד הסוד שיש בו תיקונים כנגד י"ג מידות רחמים (נדפס בתחנון בסידור הגר"א השלם בליקוטי הגר"א שע"ד הסוד מספרא דצניעותא יעו"ש). וע"ע בס' תפארת אדם למרן החפץ חיים זצ"ל ובס' ארחות יושר למרן הגר"ח קניבסקי שליט"א הדרת פנים יעו"ש.

זקנה – אר"י א"ר כל עיר שיש בה מעלות ומורדות אדם ובהמה שבה כו' מזקינים בחצי ימיהן [מזקינין מפני הטורח. רש"י] אר"ה בדר"י הני מולייתא דבי בירי ודבי נרש אזקנון (עירובין נ"ו א').

עיין הרבה בענין הזקנה במגילת קהלת פרק י"ב.

זריזות – זריזין מקדימין למצות (פסחים ד' א').

עי' להלן אות מ' ערך מנהג ד"ה כי כן מנהג.

ח

חבורה – עי' לעיל אות א' ערך אחים.

חבר – לא יפטר אדם מחבירו אלא מתוך דבר הלכה שמתוך כך זוכרו (עירובין ס"ד א').

חידושי תורה – כתב בשו"ע או"ח הל' חול המועד סימן תקמ"ו סעיף ט' וז"ל, ואם שמע דבר חידוש מותר לכתבו כדי שלא ישכח כו' עכ"ל, וכתב במשנה ברורה ס"ק מ"ז וז"ל, ואם שמע דבר חידוש. וה"ה דמותר לשמוע לכתחלה כדי לכתבו, גם אין חילוק אם שמע החידוש מאחר או שחידשו הוא עצמו דהרבה זימנן מצוי שאדם שוכח מה שחידש כבר ואינו יכול לחדשו אח"כ, 'ואפילו בלא טעם שכחה כיון שבכל עת ורגע מוטל על האדם לעמול בתורה ולחדש בה כפי יכולתו אין שייך לומר ימתין עד אחר יו"ט ואז יכתוב החידוש דאותו זמן יהיה עליו חיוב אחר דהיינו שיחדש אח"כ חידושים אחרים ואם יתעכב בכתיבת החידושים שלמד בתוך המועד יצטרך ללמוד שנית מה שלמד כבר ולהזכיר מה שחידש מכבר וזה יבטלנו מלימוד חידושים אחרים באותה שעה ואין לך דבר האבד גדול מזה' והעידו על הב"ח ז"ל שכתב חיבוריו בחוה"מ [אחרונים] ומ"מ יזהר בכתיבת חידושי שכתוב כתיבת משיט"א ואם יצטרך לכתוב איזה אות מרובע יכתוב אות שבור וכו', עכ"ל המשנה ברורה שם.

חוג – לשון היקף (רש"י משלי ח' כ"ז, וערש"י איוב כ"ו י').

חוט השדרה – הוא לבן ככסף, ובמותו חסר מוחו ומתרוקן ויבש ומתעקש בתוך החליות ונעשה כשלשלת (רש"י קהלת י"ב ו').

חוטא – הוא העובר על מצות עשה והוא לשון חסרון (פי' הגר"א משלי א' י').

חוטם – כי מה קילוס נוי יש בחוטם גדול וזקוף כמגדל (רש"י שה"ש ז' ה').

הוא תואר קלסתר פנים (רש"י קהלת י"ב ב').

חול – עוף ושמו חול ולא נקנסה עליו מיתה שלא טעם מעץ הדעת ולבסוף אלף שנה מתחדש וחוזר לנערותו (רש"י איוב כ"ט י"ח).

חולה – ועד אותו היום לא היה אדם חולה וחיה (רש"י מלכים ב', כ' י"ב).

לפי שעד אותו היום לא נתרפא חולה (רש"י ישעיה ל"ח י').

נפשו וחייטו של חולה ממאסת כל מאכל (ערש"י איוב ל"ג כ').

יעשה שורות של אנשים כשניצול מחליו ויודה ליוצרו (רש"י איוב ל"ג כ"ז).

חולים – סמכוני. עתה כמדת החולים באשישי ענבים או באשישות סלת נקיה. רפדוני. רפדו רפידתי סביבותי בתפוחים לריח טוב כדרך החולים כי חולה אני לאהבתו כי צמאתי לו פה בגלותי כו'. (רש"י שה"ש ב' ה').

חומץ – יפה לשרב (רש"י שה"ש ב' י"ד).

חוסן – ממון (רש"י יחזקאל כ"ב כ"ה).

חוקק אבן – בעט ברזל חוצב בצור ואח"כ מעביר את העופרת על החציבה לתת לאותיות שחרורית להכירם (ערש"י איוב י"ט כ"ד).

חטא העגל – י"ג עגלים עשו א' לכל שבט ושבט (מדרש שוחר טוב, וכ"מ ברש"י שבת פ"ח ב' ד"ה שכרמתי).

חטאת – למה באה לפני עולה, לפרקליט שנכנס ריצה פרקליט נכנס דורון אחריו (זבחים ז' ב', וערש"י שם).

חיה – כל חיה שטעמה טעם בשר אדם מתגרה באנשים לעולם (רש"י יחזקאל י"ט ג').

חיים – כי בימיו נפלגה הארץ. נתחלקו ונתמעטו ימיהם של בריות, שמתחלה היו בני אדם חיים ט' מאות שנה ויותר, ונחצו בימי ארפכשד ואילך לד' מאות שנה ויותר, ומן פלג ואילך נחצו למאתים מאות ד' מאות (רש"י דהי"א א' י"ט).

חיקוי – לחקות אדם אחר לשון זו מצינו במשנה בחולין מ"א ב' שלא יחקה את הצדוקים, וערש"י שם.

חכם – אם בני עירך נכשלים באיסורין מחמת שאין חכם דורש להם ומלמדם את חוקי התורה אין יתרון לו בשתיקותו ולא ישתכר (רש"י קהלת י' י"א).

אם ישכון אדם חכם וצדיק בעיר או במדינה מקום שישכון שם יהיו נראין מעשיו אחרים מותו וחכמותיו ומדות תרומיותיו ותשלום טובה ליושבי המקום על מנהג הטוב שהדריכם בדרך ישרה (רש"י קהלת י"א ג').

חכם ונבון – ההפרש ערש"י משלי א' ה' (וע"ע שם י' י"ג, ט"ו ל"ג, י"ז כ"ח, ט"ז כ"א).

חכמה – הוא מה שקבל אדם מרבו (פי' הגר"א משלי ב' ב').

חכמה דעה בינה והשכל (תדא"ר פי"ד ופי"ח ועוד שם).

חכמה רוח המקום הוא ולא ע"י ימים וזקנה (ערש"י איוב ל"ב ח').

חכמים – עי' להלן אות מ' ערך מיתה.

חלב – מכביד את הגוף להיות נרדם (רש"י שופטים ד' י"ט).

חלד – מזל וזמן (רש"י איוב י"א י"ז).

חלום – אמר רבי אלעזר, רבי יוחנן חזאי בחלום מילתא מעלייתא אמינא כו' (מנחות פ"ד ב').

חמאה – יוצאת ע"י מיץ חלב (רש"י משלי ל' ל"ג).

חמה – לפי שהחמה היא אש נופל עליה לשון נתוך כו' (רש"י דהי"ב ל"ד כ"א).

חמוד – חמודים הם צדיקים (עי' תדא"ר פי"ח, ועמש"כ בזה מהמפרשים בספרנו מאור אהרן דברים א' י"ג, וערש"י איוב כ' כ'). וערש"י דהי"א א' מ"א).

עי' לעיל אות א' ערך איש חמודות.

עי' רש"י דהי"ב ל"ו י'.

חמור – דרך החמור בתחילה חמוד ולבסוף נעשה מכוער (רש"י דהי"א א' מ"א). ועי' להלן אות ס' ערך סוס.

חנוכה ופורים – עי' דברי חמודות רא"ש ברכות ר"פ תשיעי ס"ק א'.

חנף – שמא או מי שהוא רשע חנף יכול הוא להתענג ולסמוך על ישועת הקב"ה ולקרא אליו בעת צרתו בתמיה (רש"י איוב כ"ז י').

חסידי דבבל – תא חזי מה בין תקיפי ארעא דישראל לחסידי דבבל (חולין קכ"ב א').

חף – טהור ומשופשף כו' (רש"י איוב ל"ג ט').

חפצים – חפצי הפקר קונין שביתה, חפצי הפקר אין קונין שביתה (עי' עירובין מ"ה ב').

חצות היום – חצות היום הוא בירורו של יום (ערש"י משלי ד' י"ח).

חציץ – אבנים דקות (רש"י משלי כ' י"ז).

חרב – דרך בני אדם כשרואה החרב באה על ראשו מגין בזרועו לפניו (רש"י איוב ב' ד').

חריפים – חריפי דפומבדיטא (מנחות י"ז א', וערש"י שם מסנהדרין י"ז ב' דהם עיפה ואבימי בני רחבה דפומבדיטא).

חרפה – והדבר הזה ידוע כי האדם קשה עליו חרפת האוהב מחרפת האויב וגם יוכל להסתיר מאויבו ולא יוכל להסתיר מאוהבו בהגידו לו את כל לבו (רש"י תהלים נ"ה י"ד).

חשוד – חשוד לדבר א' חשוד לכל התורה כולה (עירובין ס"ט א').

חתיית גחלים – כל לשון חתיית גחלים לשון שאיבה הוא כמשמעה כשמלא הכלי בתוך המדורה (רש"י משלי ו' כ"ז ע"ש. ועי' להלן אות ש' ערך שאיבה).

חתימה – ועל החתום. שרוב גדולים וחשובים שבנו חתומים על ספר קבלת המצות להיות לנו לעדות (רש"י נחמיה י' א').

ט

טהור – זורח (ערש"י תהלים פ"ט מ"ה).

עי' לעיל אות א' ערך איש חמודות.

טוב – דאר"י א"ר לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב (פסחים ב' א' ועי' משנ"ב סי' ק"י).
ואין טוב אלא צדיק שנאמר אמרו צדיק כי טוב (חגיגה י"ב א').

טויה – טוית חוטי שתי קשה כפלים מטוית חוטי ערב (רע"ב כתובות פ"ה מ"ט יעו"ש).

טל – הוא לשון נחת (רש"י שה"ש ה' ב').

טמא – לשון מאוס (רש"י יחזקאל ד' י"ג).

טמון – דרך דבר הטמון במקום ידוע שמונח ומוטמן בשדה ובמקום ואינו יודע ממש כו' (פי' הגר"א משלי ב' ד'. ועי' להלן אות מ' ערך מטמון).

טעות – 'טועה הוא מאוד' (לשון רש"י באיוב ל"ג כ"ה).

טרם – כל טרם שבמקרא לשון עדיין לא כתרגומו עד לא ואינו לשון לפני כו' (רש"י שמואל א', ג' ז').

יבצור – ימעט (ערש"י תהלים ע"ו י"ג).

יד אבשלום – ערש"י דהי"א י"ח ג'.

ידותון – נביא היה (ערש"י דהי"א ט"ז מ"ב).

ידעך – ל' קפיצה (ערש"י משלי י"ג ט', ו' כ"ג).

יהגה – כל ל' הגה בלב הוא (רש"י תהלים א' ב').

יהודי – איש יהודי. על שם שגלה עם גלות יהודה, כל אותן שגלו עם מלכי יהודה היו קרויים יהודים בין הגוים ואפילו משבט אחר הם (רש"י אסתר ב' ה').

יומם – בכל יום ויום (רש"י נחמיה ט' ח').

יונה – משמכרת את בן זוגה אינה מניחתו שיזדווג לאחר (ערש"י שה"ש א' ט"ו).

יחוגו – לשון שבר (ערש"י תהלים ק"ז כ"ז).

יחזקאל הנביא – קרוב לתשע מאות שנה משהיו במצרים עד יחזקאל (ערש"י כ' ה').

יחילו – יצליחו (רש"י תהלים י' ד').

יין – יין ניתן בע' אותיות וסוד ניתן בע' אותיות נכנס יין יצא סוד (עירובין ס"ה א' וע"ש עוד).

יכון – יתבסס ויתקיים (ערש"י משלי י"ב ג', י"ב י"ט, ט"ז ג').

ילבט – לשון יגיעה (רש"י משלי י' ח').

ים – כל שיש ביבשה יש בים חוץ מן החולדה (חולין קכ"ז א', וערש"י תהלים מ"ט ב').

ראמות וגביש שמות אבנים טובות שבים הם (רש"י איוב כ"ח י"ח).

ימי החמה – קרבו ימי החמה שהאילנות מוציאים פרחים והולכי דרכים מתענגים לראותם (רש"י שה"ש ב' י"ב).

ינון – ל' מלכות ושררה (ערש"י תהלים ע"ב י"ז).

יסוד – כי תחילת דבר נקרא יסוד כמו יסוד הבית שהוא ראש לבנין כו' (רש"י דהי"ב ל"א ז').

יסוריין – משנים פני האדם (ערש"י איוב ב' י"ב).

פעמים שלש מייסרו על עונותיו בחליו שלא להשחיתו, ואם יותר יכעיס לפניו ידאג מן גיהנם ומן המיתה שנאמר (עמוס א') ועל ארבעה לא אשיבנו (רש"י איוב ל"ג כ"ט).

יעצב – לשון יגיעה כו' (רש"י קהלת י' ט').

יפית – לשון דיבור הוא כי דיבור ברוח הפה (רש"י משלי ו' י"ט).

יפתח – מיציאת מצרים עד יפתח היו שלוש מאות שנה (רש"י דהי"א ב' י').

יצר הרע – נקרא אורח (ע"ז ה' ב' תוס' ד"ה יצרם).

יראת שמים – שהבין ביראת אלקים שטובה היא ונתירא מה' (רש"י דהי"ב כ"ו ה').

דחיל חטאין גדול מבר אורין (עי' שבת ל"א ב').

ירושלים – עתידה להרחיב עד דמשק (ערש"י שה"ש ז' ה').

ירמיהו הנביא – ממשפחת כהנים היה כו' (רש"י איכה ג' נ"א).

ישא – אין ישא אלא לשון שבועה כו' (רש"י ישעיה ג' ז').

ישוב הדעת – בניס דעתן מיושבת, בנות אין דעתן מיושבת (עי' מנחות ק"א א').

ישכיל – ל' הצלחה הוא (רש"י ישעיה נ"ג ג').

ישמעאל – ישמעאלים ע"ש אמם הגר קוראם הגראים (ערש"י דהי"א ה' י').

מנהג ערביים לישב באהלים (שם).

ישן – הישן חובק ידיו (רש"י משלי ו' י').

ישעיהו הנביא – ואמר לי רבי מה נשתנה ישעיהו בן אמוץ מכל הנביאים שהוא היה מתנבא כל הטובות וכל הנחמות לישראל יותר מכל הנביאים אמרתי לו בני מפני שהוא היה מקבל עליו עול מלכות שמים בשמחה יותר משאר יותר משאר כל נביאים שנאמר כו' (תדא"ר סוף פט"ז).

ישראל – דימה כבן אדם על שהם ענותנים ותמימים (רש"י דניאל ז' י"ד, ועי' לעיל אות א' ערך אומות העולם).

קדישי עליונין. אלו ישראל (רש"י דניאל ז' י"ח).

ורודנים. ולהלן הוא אומר ורודנים, כשישראל חוטאים הם באים ורודים בהם, וכשיד ישראל תקיפה הם אומרים בני דודינו אתם, בתחילה היו נראין כאוהבים בשעת הנאתן לבסוף רודים בהם (רש"י דהי"א א' ז').

ומי כעמך ישראל גוי אחד. ממה הם מיוחדים מכל העמים, מזה אשר הלך אלקים בעצמו לפדותם לו לעם כמו שכתוב אני יוצא בתוך מצרים [שמות י"ב], מזה אנו מיוחדים שלא עשה זה לשום אומה בעולם (רש"י דהי"א י" כ"א).

ישרים – עי' להלן אות צ' ערך צדיקים. ועי' פי' הגר"א משלי ב' ז'.

יתרו – אי היה קודם מתן תורה או אחר מתן תורה עי' זבחים קט"ז א'.

מעולם ועד עולם. אמר דוד גר אחד היה יתרו בין שש מאות אלף ואמר ברוך ה' אשר הציל אתכם, גנאי גדול הוא זה לכל ישראל, ואני הריני מוסיף לברך את הקב"ה יותר מיתרו (רש"י דהי"א כ"ט י'). [לכאן צ"ב דהלא ישראל אמרו שירת הים].

כ

כבוד – עי' להלן אות ע' ערך עושר.

כבוד התורה – עי' להלן אות ת' ערך תורה.

כביכול – כאלו יכולין לומר דבר זה כלפי מעלה (רש"י סנהדרין צ"ז א' ד"ה כביכול).
כביכול. אף כלפי צבא מרום הוזקקנו לומר כך כמו בבשר ודם שיכול לומר בו מיעוט (רש"י חגיגה י"ג ב').

כביר – ל' מאוד (רש"י איוב ל"ד י"ז, וערש"י שם ל"ה ט"ז דכ' יכביר ל' מאוד).

כבשן – גומא שעושים לשרוף בה אבנים לסיד והוא כבשן שבכל המקרא (רש"י דניאל ג' ו').

כהן – יש במשמע כהן כהונה ושררה כמו ובני דוד כהנים היו (רש"י תהלים ק"י ד' וערש"י איוב י"ב י"ט).

כהן גדול – ואף כהן גדול שלח פקידו הוא הסופר מה שכ"ג מצוה לו כי אין הגון וכבוד לכ"ג לילך עם עבדי המלך (רש"י דהי"ב כ"ד י"א).

מקור לתפלת כהן גדול ביוה"כ, עי' רש"י איוב ל"ט כ"ט.

וימת נדב ואביהוא וגו' ובנים לא היו להם. לפי שלא היו להם בנים כיהנו אלעזר ואיתמר במקומם אבל אם היו לנדב ואביהו בנים היו קודמים לאלעזר ואיתמר בכהונה גדולה, שכן מצינו [בעזרא ג'] שהרי יהוצדק אביו של יהושע היה ויהוצדק ועזרא בני שריה היו דכתיב [לעיל ח'] ושריה הוליד את יהוצדק ובעזרא [ה'] כתיב עזרא בן שריה ויהוצדק הלך בגולה לבבל וכשעלו מבבל עלה יהושע ושימש ולא שימש עזרא לפי שהיה יהוצדק הבכור וקדמו בן אחיו הבכור דכתיב בנבואת חגי [ז'] יהושע בן יהוצדק הבכור (רש"י דהי"א כ"ד ב').

כהנים – גבורים בכח (ערש"י קהלת י"ב ו').

כמה כהנים גדולים שימשו בבית ראשון, עי' רש"י דהי"א ה' ל"ו.

כוסס, כסיסה – כל דבר שאדם אוכל שלא כדרכו מיקרי כסיסה (רש"י ברכות ל"ו ב' ד"ה כס פלפלי).

כזב – כל לשון כזב אינו אלא ל' חסרון מבטח שבטחו עליו (רש"י תהלים קט"ז י"א, וערש"י שם קי"ח ח').

כח – (ערש"י איוב ל"ד כ').

כחוש – כל אדם כחוש עיניו משוקעות, ואדם שמן עיניו בולטות מרוב שומן (ערש"י תהלים ע"ג ז').

כיבוד אב ואם – כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו' כ"א) פרש"י וז"ל, ד"א כי נר מצוה וגו' מצות האב הוא נר כל מי שמקיים מצות אביו כאילו נוטל בידו להדליק במקום חושך ואם אבד שום דבר שם הוא מוצאו לאורו, וכן מי שהוא מקיים הוראת אמו אורה היא לו וכן הוא אומר אל תטוש תורת אמך וכן הוא ודאי שמקרא זה מדבר במצות אביו ואמו דכתיב (לקמן כ') מקלל אביו ואמו ידעך נרו באשון חשך, ואם נר של אדם ידעך (כוהה) כשאין מקיים מצות נמצא כשמקיים מצות מאיר נרו (ר' יוסף קרא), עכ"ל רש"י.

כיפה – עי' להלן אות ע' ערך ענפי.

כלב – מריח עד גובה ג' טפחים (משנ"ב סי' תל"ג ס"ק ל"ג).

אינו מעכל האוכל אלא אחר ג' ימים מעת אכילתו (זבים פ"ב מ"ג, אהלות פי"א מ"ז).

כלה – כלה שענינה כעורים כל גופה צריך בדיקה ושענינה נאים אין גופה צריך בדיקה (ערש"י שה"ש א' ט"ו).

כלה צריכה לילך בבגדי שבת (ערש"י רות ג' ג').

כלי שיר – עי' להלן אות ת' ערך תהלים.

עי' להלן אות נ' ערך נבואה ד"ה והימן.

כליון עינים – וכל כליון עינים שבלשון הקודש זהו המצפה לראות ואינו משיג כמו ועיניך רואות וכלות אליהם (דברים כ"ח), (רש"י איוב י"ב כ', וע"ש ל"א ט"ז).

כליות – הן חלקות (רש"י תהלים נ"א ח').

כליל – לשון מכלול, כליל שלם, כליל נזר כלילא (רש"י יחזקאל ט"ז י"ד).

כלים – כלי מעטן, צוברים הזיתים יחד ושומנן מתעגל ומתאסף לתוכו כדי שיהא מוכן כשעוצרו בבית הבד ואותו כלי שצוברין אותו כדי להאסף שמנו לתוכו נקרא מעטן (ערש"י איוב כ"א כ"ד).

כמדומה – כאדם שאומר כמדומה אני (רש"י תהלים ל"ו ב').

כן – יש מקומות שפירושו 'אמת' (ערש"י משלי י"א י"ט).

כנסת ישראל – קרויה בהמתו וחיתו של הקב"ה (רש"י תהלים ס"ח י"א).

כנען – פי' סוחר (ערש"י יחזקאל ט"ז כ"ט, י"ז ד').

כעס רשעים – כעסן של רשעים גורם שהבריות מודים להקב"ה, כשהם מראין כעסם והקב"ה נפרע מהם הכל מקלסין לפניו ואף הם עצמם מקלסין לפניו כשרואין שאין כעסן כלום כמו שמצינו כו' (רש"י תהלים ע"ו י"א).

כפיר – מלך, כל כפיר שבמקרא ארי בחור וגבור (רש"י יחזקאל י"ט ה').

כפרה – וכל כפרה לשון קינוח וחטוי הוא (רש"י דהי"א כ"ט י"ז).

כרמל – הוא ראש ההרים (רש"י שה"ש ז' ו').

כשלון – לשון כשלון נופל בתשות כח (רש"י איכה ה' י"ג).

כתם – קבוצת כלי נוי הזהב שהם לעדי קרוי כתם (רש"י איכה ד' א').

עי' להלן אות ק' ערך קבוצה.

ל – שמתחלפת ל' בנו"ן (רש"י חגיגה י"ב ב').

לב – הוא סתום (ערש"י תהלים נ"א ח', ועשו"ע או"ח סי' ו' ס"א).

הלב הוא שוכה וצופה ומחשב את הנולדות (רש"י איוב ל"ח ל"ו).

לב, לבב – בלב שלם. בלב אחד נתנו ברצון נפשם ולא בשני לבבות, שיש אדם שנותן בעל כרחו ולא בנפש חפצה או שמתבייש מאחרים והוא הנקרא שני לבבות, אבל אלו ברצון נפשם נתנו כולם (רש"י דהי"א כ"ט ט').

לוחות הברית – הם מכוונות במדה אחת וחמשה דברות על זו וחמשה על זו מכוונין דבור כנגד דבור, אנכי כנגד לא תרצח שהרוצח ממעט את הדמות של הקב"ה, לא יהיה לך כנגד לא תנאף שהזונה אחר עבודה זרה דרך אשה המנאפת תחת אישה תקח את זרים, לא תשא כנגד לא תגנוב שהגונב סופו לישבע לשקר, זכור כנגד לא תענה שהמחלל את השבת מעיד שקר בבוראו לומר שלא שבת בשבת בראשית, כבוד כנגד לא תחמוד שהחומד סופו להוליד בן שמקלה אותו ומכבד למי שאינו אביו (רש"י שה"ש ד' ה').

לויתן – בנפלאות הלויתן עי' ספר איוב פרקים מ' מ"א.

לחם קשה – גורר את החיך (רש"י כתובות ל"ט ב' ד"ה נהמא).

לילה – א"ר יהודה לא איברי לילה אלא לשינתא, א"ר שמעון בן לקיש לא איברא סיהרא אלא לגירסא, א"ל לר' זירא מחדדן שמעתך א"ל דיממי נינהו (עירובין ס"ה א').

למ"ד – מתחלפת ברי"ש (רש"י איוב ו' כ"ה).

למ"ד מתחלף בנו"ן (רש"י איוב ל"ח כ"ח).

לעתיד לבא – דוגמת הנס שנעשה לבני קרח שנבלעו כל סביבותיהם והם עמדו באויר, יהיה עשוי לישראל לעתיד לבא ביום שנאמר (ישעיה נ"א) והארץ כבגד תבלה (ערש"י תהלים מ"ו ג').

לצים – מושב לצים מביא לידי ביטול תורה (רש"י תהלים א' ב').

לשון הרע – אר"י א"ר אלמלא לא קבל דוד לשה"ר לא נחלקה מלכות בית דוד ולא עבדו ישראל ע"ז ולא גלינו מארצנו (שבת נ"ו ב').

ובדרך רמז אפשר שרמז הכתוב למה שאמרו בזהר הקדוש 'כי העניות נקרא צרעת' ולזה שניהם נקראים מתים כו' (אור החיים הק' פ' מצורע י"ד ל"ב). וכן הביא מרן הח"ח זצ"ל בס' שמירת הלשון מספר הקנה שכיום שאין צרעת באה העניות במקום הצרעת ה' יצילנו.

ומטעם זה נאמר חמשה פעמים זאת תורת בענין המצורע לומר לך שהעוסק בחמשה חומשי תורה ניצול מן הצרעת הבא על לשון הרע (כלי יקר פ' מצורע י"ד ל"ב).

ואומר אני שכן היתה דת של הולכי רכיל לאכול לגימא במקום שמלשינין שם והוא סימן קיום דברים שמאותה שעה יש עליהם לברר דבריהם ולאמת לשון הרע שאמרו ואותה סעודה נקראת אכילת קורצין לשון קורץ בעיניו [משלי ו'] שהוא לסימן לשון הרע (רש"י דניאל ג' ה').

לשון הרע עונשה מיתה דכתיב מלשני בסתר רעהו אותו אצמית (רש"י שבת ל"ג ב').

לא

לשון נקיה – תנא דבי רבי ישמעאל לעולם יספר אדם בלשון נקיה (פסחים ג' א'. עי' מש"כ אאמו"ר שליט"א בזה יפה בשושנת יעקב פסחים שם. ועי' להלן אות ת' ערך תורה).

מ

מבול – אם היה בארץ ישראל או לא, עי' זבחים קי"ג ב'.

מבעד – עי' לעיל אות ב' ערך בעד.

מגמגם – אדם שאין בו כח להוציא דבר מפיו כתיקונו (רש"י איוב ו' ג').

מדבר – היא ארץ חלקה ולא נכשלים בה (ערש"י ישעיה ס"ג י"ג).

מולך – ביום ששחטו את בניהם לעכו"ם באות לפני במקדשי לעשות בו תועבה להכעסני. היו שוחטין את בניהם ביום השבת (רש"י יחזקאל כ"ג ל"ח).

מוסר – דהיינו תורה (רש"י שבת ל"ב ב' ד"ה לשוא).

מופת – מופת הדור, פרש"י גדול הדור כמו אנשי מופת המה (חולין ק"ג ב').

מוצק – חזק (רש"י איוב י"א ט"ו).

מזוזה – חובת הדר היא (פסחים ד' א').

ריש גלותא בנא ביתא אמר ליה לרב נחמן קבע לי מזוזתא א"ר נחמן תלי דשי ברישא (מנחות ל"ג א'). [מכאן ראייה למנהג שמביאים את הגדולים לקבוע המזוזה, אלא שהאידנא חזינא שמבקשים כן מהגדולים דווקא כשבונים איזה מוסד וכדו' אבל לא מצינו כן בבתים פרטיים כמבואר כאן בגמ' בנא ביתא. ואולי היות שמירי הכא ב' ריש גלותא' שבנא ביתא שהוא חשוב הוי כמוסדות שזה חשוב, וא"כ אין להביא ראייה לקרוא לגדולים לקבוע מזוזה בכל בית פרטי].

מזה – חגורה (ערש"י תהלים ק"ט י"ט, וערש"י איוב...)

מזימה – התורה (רש"י ב' י"א, ומבו' בפ"ק דע"ז).

מזכיר – עי' להלן אות ס' ערך סופר.

מזלות – כשהמזלות עולים כל א' סובר אני עולה ראשון לפי שאינו רואה מה שלפניו לפיכך אינו מתקנא (רש"י איוב כ"ה ב').

מזמור – אמרו רבותינו כל מקום שנאמר מזמור לדוד מנגן ואח"כ שורה עליו שכינה מזמור להביא רוח הקודש לדוד, וכל שנאמר בו לדוד מזמור שרתה עליו שכינה ואח"כ אמר שירה (רש"י תהלים כ"ג א').

אמרו חכמים כל מזמור שנאמר בו משכיל ע"י תורגמן אמרו (רש"י תהלים מ"ט י"א).

כל מקום שנאמר משכיל ע"י תורגמן נאמר שהיה הנביא מעמיד תורגמן לפניו וכשרוח הנבואה באה לו אומר את הנבואה לתורגמן והוא משמיעה (רש"י תהלים פ"ח א').

מזרח – עי' להלן אות צ' ערך צדדי.

מחוז – לשון גבול (רש"י תהלים ק"ז ל').

מחוקק – לשון שררה (רש"י תהלים ס' ט').

מחסה – כל לשון מחסה לשון צל ומחבוא שאדם מתכסה שם מן הזרם ומן המטר (רש"י תהלים ק"ד י"ח).

מחשבה – ע"י שכליות על הכסלים הם והכליות יועצות נקראת המחשבה כסל (רש"י איוב ל"א כ"ד).

מטה – לשון משען (רש"י תהלים ק"י ב').

מטמון – אסר לך הטמנה שאף היא בכלל מציאה (רש"י פסחים ה' ב' ד"ה ת"ל לא ימצא. ועי' פי' הגר"א במשלי ב' ד' עה"פ וכמטמונים תחפשה).

מטפחת – עי' להלן אות ש' ערך שבכה.

מילוי – כל מילוי נאסף הוא (רש"י איוב ט"ז י').

מים – לכל ארץ המים לפי המידה לפי מה שהיתה ארץ צריכה להשקותה יש ארץ נגובה וצריכה הרבה גשמים ויש ארץ שאינה צריכה כל כך (ערש"י איוב כ"ח כ"ה).

כל מים וכל אויר שאדם רגיל בהם יפין לו ושאין רגיל בהם ניזוק כו' (רש"י דהי"א י"א י"ז).

מינים – עכו"ם (רש"י ברכות י"ב א' ד"ה המינין).

מיץ – סחיטה (ערש"י משלי ל' ל"ג).

מיתה – בחכמים נאמר מיתה שאינם מתים בעוה"ז אלא הגוף בלבד, ובכסיל ובער נאמר אבידה (רש"י תהלים מ"ט י"א).

אין זכרון החכם והכסיל שוין, אחרי מותן לא יזכרו שניהם יחד, שזה זכרונו לטובה וזה זכרונו לרעה (רש"י קהלת ב' ט"ו).

מכת ברד – להעתיק ל' רש"י תהלים ע"ח מ"ח...

מלא – לשון אסיפה (ערש"י תהלים ק"י ו').

מלאכים – ענוים ביותר כדאיתא בספרי עה"פ והאיש משה עניו מאד מכל האדם אשר ע"פ האדמה ולא מן המלאכים (שם עולם ח"ב פי"א בהערה ד"ה ולא. ועי' אבות דר"נ...).

המלאכים נקראו עומדים שנא' [זכריה ג'] בין העומדים האלה מפני שאין להם קפצים (רש"י דניאל ז' ט"ז).

מלוח – עי' להלן אות ע' ערך עשב.

מלח – ממתקת את הבשר (ברכות ה' א'). וחזינן דמלח היא תיבה בלשון נקיבה.

מלחמה – כי כשבורחים מן המלחמה בורחים על ההרים לבית מנוס כמו כו' (רש"י דהי"ב י"ח ט"ז).

עי' ערך מנהג, בד"ה וכן מנהג כשנלחמים. ובד"ה מנהג אנשי חיילים.

מליץ – שליח, 'על שם שהשליח מליץ בין השולח למשתלח' כו' (ערש"י דהי"ב ל"ג ל"א).

מלך – ועל שם כך נקרא המלך נגיד שהוא המוציא והמביא (רש"י דהי"א ה' ב').

על רכב המשנה. 'לפי שדרך המלך לרכוב על שני מרכבות הראשונה עיקר ואם יצטרך ישב בשניה' בראשונה יצא לפנייהם וכשחלה הרכיבוהו על הרכב משנה (רש"י דהי"ב ל"ו כ"ד).

ויסב את שמו יהויקים. כן דרך המלכים והשרים שמכנים למשרתיהם שם שהם רוצים, דוגמא [בראשית מ"א] ויקרא פרעה שם יוסף וגומר, וכן [במדבר] ויקרא משה להושע בן נון יהושע, וכן [דניאל א'] וישם שר הסריסים שמות וגו', והכל כדי להודיע שהוא מושל בו לכנות לו שם כרצונו (רש"י דהי"ב ל"ו ד').

מלך – 'כשרואה שדואגים ויראים ממנו אז הוא מטיל עליהם יותר אימה והם דואגים ממנו יותר שלא יחריב כל בתייהם', ומדת הקב"ה אינו עושה כן כשהעולם יראים ממנו אז תכון תבל בל תמוט שהוא עושה נקמה והישרים מתקיימים והארץ מתקיימת ואינה מתמוטטת לכן חילו מפניו אך אל תדאגו כי לא יבא הקב"ה כי אם לתקן העולם לישבו אבל כשאין הבריות דואגים ממנו וחוטאים אז יהפכם ויאבדם (רש"י דהי"א ט"ז ל').

'כשאדם מולך הכל עצבים שאינן יודעים אם יש שטף בדינו' אבל כשימלוך הקב"ה ישמחו השמים והארץ וכל הישרים יאמרו עתה מלך ה' שהחזיר לנו את הארון (רש"י דהי"א ט"ז ל"א).

מלכות בית דוד – נמשלה כשמש שנ' וכסאו כשמש נגדי (רש"י תהלים ב' ז').

ממון – אדם בהול על ממונו (פסחים י"א ב').

ממונו של אדם הוא חזקו המעמידו על רגליו (רש"י יחזקאל כ"ז י"ב, וערש"י שם פסו' ט'. ועי' לעיל אות ח' ערך חוסן).

מנאי [ממני] – מאן. כמו 'מנאי' לשון קצר הוא (רש"י חגיגה ט"ו ב').

מן – היה משתנה לכל הטעמים לסולת דבש ושמן (רש"י יחזקאל ט"ז י"ג).

יום שעשו העגל ירד להם המן ונתנו לפני העגל ואעפ"כ ויהי ביום מחר ולא פסק (שם ט"ז י"ט). [אולי כי היה המן בזכות משה כדאי' בתענית ומשה לא הוה בעגל].

מנהג – והא רב אית ליה מנהגא כו' (מנחות ל"ב א' יעו"ש, ועי' ירו' יבמות פ"ב ה"א שהמנהג מבטל את ההלכה ולכן אף אם יבא אליהו ויורה כנגד המנהג אין שומעין לו) [וחזינן גודל חשיבותו של 'מנהג'].

מנהג השרים לתלות מגניהם ושלטיהם בכותל המגדלים (רש"י שה"ש ד' ד').

כי כן היה מנהג עובדי כוכבים ומזלות עד היום ההוא לקראת תועבותיהם בשם עיירותיהם כו' (רש"י דהי"א ה' ח').

מנהג ערביים לישב באהלים (רש"י דהי"א ה' י').

כי כן מנהג בני האדם כרואים אדם זריז אומרים זה כולו חי (רש"י דהי"א י"א כ"ב).

כמנהג נוהגי עגלה אחד הולך לפני העגלה ומיישר' בדרך ישרה ואחד בצד העגלה שלא תהפוך ליפול כו' (רש"י דהי"א י"ג ז').

כך היה מנהג מלכים ושרים של עובדי כוכבים ומזלות שאוכלים עם כהניהם כחוקם היו לובשים לבושי כהניהם (רש"י דהי"א ט"ו כ"ז).

ומנהג להזיק עוברי דרכים כשבאין למלון מוצאין עליהן עלילות כו' (רש"י דהי"א ט"ז כ"א).

ושמעתי בנרבונא כי מנהג בארץ ישמעאל שתולין כתר של מלך מלמעלה על ראשו והוא יושב כנגדה מלמטה תחתיה על כסא כו' (רש"י דהי"א כ' ד').

שכן מנהג לקרות את הקרוי עגול כעין ספינה (רש"י דהי"ב ג' ו'). ועי' לעיל אות ג' ערך גג.

וכן מנהג כשנלחמים שני גדודים מכנה כל גדוד וגדוד שם א' לסחמן לדגלו לצורך הגדוד שעמו שאם יתפרדו איש מעל אחיו או יתערבו הגדודים זה בזה יצעקו כל גדוד וגדוד שם סימן שלו ויכירו בקול הסימן ויתקבצו כולם יחד ויהיו באגודה אחת כבראשונה כו' (רש"י דהי"ב י"ח ל"א).

ועד היום מנהג כשמועדים יחד עומד המלך או הדוכס במקום גבוה כדי שיוכלו לראותו לשמוע את דברו (רש"י דהי"ב כ"ג י"ג).

מנהג אנשי חיילים כשנוצחים במלחמה והורגים אנשי המלחמה אבל על זקן ובחור ובתולה חומלים ומתמלאים רחמים כו' (רש"י דהי"ב ל"ו י"ז).

וגדול המנהג (תוס' ברכות כ"א ב' ד"ה עד).

מנהרות – ע"ש שעושין בהם מאור קטן במקום שאין ניכר קוראן מנהרות (רש"י שופטים ו' ב').

מנוגב – כל מי שאינו מנוגב קרוי לח (ערש"י איוב כ"ד ח').

מנוחה – אף לשון מנוחה הוא לשון זכר (יומא פ"א ב' רש"י ד"ה תשבתו יעו"ש).

מנוס – הוא מבטח (רש"י איוב י"א כ').

מסכתות – סדר נזיקין הוא ל' פרקים, מסכת כלים ל' פרקים, מסכת שבת כ"ד פרקים (ערש"י משלי י"ז כ"ד).

מעביר על מידותיו – מעבירין לו על כל פשעיו (ר"ה י"ז א').

שנים של אלו שמתו קודם זמנם נותנים למי שמעביר על מידותיו (עי' חגיגה ה' א').

מחליפין פשעיו על ראש אויביו וזכויות אויביו נותנים לו (פי' משפט וצדק תהלים נ"ח).

מה שהפסיד בעבור זה שהעביר על המדות הקב"ה מחזיר לו (שמירת הלשון).

מעון – לשון מדור כו' (רש"י חגיגה י"ב ב').

מעיים – חולה מעיים הולך כפוף (רש"י מיכה ו' י"ד).

דרך בני מיעים כשמשליכם אדם לאור הם כווצים ומתחמרמרים (רש"י איכה ב' י"א).

מערב – עי' להלן אות צ' ערך צדדי. עי' להלן אות ע' ערך עירוב.

מפתה – לפי שיש מפתה הבא לפתות חבירו פעמים שהמפותה מבין שזה רוצה לפתותו והוא נזהר ואינו שומע להתפתות, אבל באחאב תפתה וגם תוכל (רש"י דהי"ב י"ח כ"א).

מצוה – אמר ר' שמעון 'בא וראה כמה חביבה מצוה בשעתה' שהרי הקטר חלבים ואברים כשרים כל הלילה ולא היה ממתין להן עד שתחשך, פרש"י וז"ל אברים ופדרין כשרין כל הלילה ולא היה ממתין לאברי תמידין ומוספין דשבת עד שתחשך אלמא דחינן שבת משום חביבה מצוה בשעתה עכ"ל יעו"ש (מנחות ע"ב א').

מצור – אחד מתחבולות המצור לזרוק אבנים גדולות ומכה כנגדו (רש"י יחזקאל כ"ו ט').

מצת – הוא עיקר הכרת הפנים (רש"י שה"ש ז' ה').

מצליח, משכיל – עי' להלן אות ת' ערך תצליח תשכיל.

מצלתיים – כלי שיר היה ולא היה עשוי כ"א להשמעת קול כו' (רש"י דהי"א י"ג ח').

מצריים – קרויים רהבים (רש"י איוב כ"ו י"ב, ועי' להלן אות פ' ערך פרעה).

מצרף – כשכלי מתכות חם ונותן לתוכו צונן מחזקים את הכלי, וזו היא גמר מלאכת הצורפין, שרתיחת האור מפעפעתו וקרוב להשבר והמים מצרפין פעפעו כו' (רש"י שבת מ"א ב').

מקוה – תקוה (ערש"י עזרא י' ב').

מקמץ – לשון עצרן (רש"י חולין מ"ו א' ד"ה עשירין).

מקנה – שכל מין הבהמה קרוי מקנה כו' (רש"י דהי"א כ"ח א').

מקרא – כן דרך המקרא לדבר כשמדבר בשנים ובג' דברים מניח הראשון עד לסוף ומפרש האחרון מיד וכן כו' (רש"י דהי"א כ"ט כ"א).

ואפילו בפסוק א' מנהגו שיפסיק הענין ומתחיל לדברי הראשון כמו כו' (רש"י דהי"ב ב' י"ז).

מקרא משנה גמרא – שכתב של ישראל בכל דברי תורה הוא בין במקרא בין במשנה בין בגמרא כו' מלך במקרא ובמשנה עודנו צריך להיות נעבד לבעל גמרא שהוא מסדר לפניו הוראות איסור והיתר טומאה וטהרה ודינין כו' שיש לו מקרא ומשנה ואין לו גמרא מה הנאה יש לו כו' (רש"י קהלת ה' ט').

ומדרש אגדה בדברי תורה, עושר ונכסים וכבוד. מקרא משנה ואגדה. לא ישליטנו. שלא זכה לגמרא ומתוך כך אין הנאה ממנו בשום דבר הוראה. כי איש נכרי יאכלנו. זה בעל גמרא (רש"י קהלת ו' א').

אדם אחד מאלף מצאתי. בנוהג שבעולם, אלף נכנסים למקרא, אין יוצאים מהם להצליח שראויה למשנה אלא מאה, ואותם מאה שנכנסו למשנה אין יוצאים מהם לגמרא אלא עשרה, ואותן עשרה שנכנסין לגמרא אין מצליח אחד מהם אלא אחד להוראה, הרי אחד מאלף (רש"י קהלת ז' כ"ח).

מראה – לשון זכר הוא כו' (רש"י שבת ב' ב' ד"ה שהן, וע"ע רש"י שבועות ה' ב' דמייתי ראייה מדכתיב [יחזקאל א'] מראה הנוגה סביב הוא מראה דמות ה' יעו"ש).

מרזח – בית המשתה, ורבותינו פירשו מרזח אבל (ערש"י ירמיה ט"ז ה').

מרחץ – ערש"י שבת י' א' מרחצאות שלהן כו'.

מרים – שמונים ושש שנה של קושי השעבוד נגזרו עליכם והלכו להם, משנולדה מרים הקשו המצריים שעבוד על ישראל ולכך נקראת מרים על שם שמררום (ערש"י שה"ש ב' י').

משאוי – עי' לעיל אות א' ערך אשה.

משיגי גבול – משגים הגבול, דרכן להשיג גבולות שהן קונין שדות כנגד שדות אחרים ובלילה הם מרבים גבוליהם שהיו עושים גדריהם בלילה בתוך תחום שכניהם (ערש"י איוב כ"ד ב').

משיח – אינו אלא לשון שר וגדול (רש"י דניאל י' כ"ו).

משיחה – כל משיחה ל' שררה וגדולה (רש"י תהלים ק"ה ט"ו).

משכיל – נותן לב להתבונן (ערש"י משלי ט"ז כ', וע"ש פסו' כ"ג).

משכמה – הוא רחב הכתף (רש"י איוב ל"א כ"ב).

משכן – פרשת שבת נסמכה לפרשת מלאכת המשכן ללמוד הימנה (רש"י שבת מ"ט ב' ד"ה כנגד, וערש"י בחומש דאיתא להיפך).

משנה – עי' להלן אות פ' ערך פקיד.

משפט – משמש ג' לשונות, תחלתו הוכחת דברים, אמצעיתו פסק דין, וסופו משטר יסורין וגיבוי חוב, ופעמים שהמקרא כותבו ע"ש תחלתו ופעמים ע"ש אמצעיתו ופעמים ע"ש אחריתו (רש"י איוב ט' ל"ב, וע"ע רש"י שם י"ג י"ח).

משפט כו' והיא הפורענות (רש"י קהלת ח' ה').

משפטם. נקמתם באויביהם ע"א צרכיהם דוגמא מלכים א' ח' [לעשות משפט עבדו (רש"י דהי"ב ו' ל"ה)].

משפט נופל לומר על דיני ממונות דוגמא כו' (רש"י דהי"ב י"ט ח').

משפט וצדקה – משפט בין אדם לחבירו וצדקה בין אדם למקום (מלבי"ם תהלים ק"ו ג').

משרתים – מדמושל מקשיב על דבר שקר כל משרתיו רשעים, הא לדבר אמת משרתיו צדיקים (חולין ד' ב' יעו"ש).

מתים – תוספות. אמרתי לא אראה י-ה. לא אשתמש עוד בשם של י-ה בארץ החיים, חיים משתמשים בו אבל המתים אינם רשאים שנאמר לא המתים יהללוי-ה חק למתים שאין מזכירין שם בן שתי אותיות לעולם (רש"י ישעיה ל"ח י"א). [יש לדייק דדוקא בשם י-ה אינם מהללים אבל בעלמא גם המתים יכולים להלל].

מתן תורה – בשעת מתן תורה צמצם את קולו לפי כוחן של ישראל שנאמר והאלקים יעננו בקול בקולו של משה (רש"י תהלים כ"ט ד').

בשעת מתן תורה כי מי כל בשר וגומר ויחי אתה שמעת וחיית ואומות העולם שומעים ומתים (רש"י שם ה').

כשנתתי לכם את התורה נתתיה לכם על מנת שאין מלאך המות שולט עוד בכם (רש"י תהלים פ"ב ו').

מתנה – כי אפי' מלך ואפי' שום אדם כשנתן מתנה לאוהבו ובא אחר לגזולו הימנו דוחק בעצמו להחזיקה בידו כו' (רש"י דהי"ב כ' ז').

ב

נא – כל נא לשון בקשה (רש"י בהעלותך י"ב א').

נבואה – לשון נבואה לדבר על העתיד כאיל עשוי (רש"י ישעיה מ"ב ט"ז).

הראהו הקב"ה ליחזקאל שכל מכחישי הנבואה יורדין לגיהנם (רש"י יחזקאל ל"ב י"ח).

והימן וידותון הנבאים. 'כשהיו מנגנים בכלי שירים הללו היו מתנבאים' כו' (רש"י דהי"א כ"ה א'. וע"ע רש"י שם פסו' ג' ה').

נבוב – חלול (רש"י איוב י"א י"ב).

נבוכדנצאר – קצר קומה היה (תדא"ר פל"א). וערש"י קהלת י"ב ו' בד"ה ויסתבל החגב.

נבון – עי' לעיל אות ח' ערך חכם.

נביאי ישראל – 'אנשי רחמים' ומוכיחים אוה"ע לסור מרעתם שהקב"ה שופט יד לרשעים ולצדיקים (רש"י תהלים ג' י').

נביאים – מ"ח נביאים כנגד מ"ח ערי מקלט שניתנו ללויים (תדא"ר פט"ז).

נגיד – הוא המוציא והמביא (ערש"י דהי"א ה' ב'). ועי' לעיל אות מ' ערך מלך.

נדירים – אין אדם נודר בחיי המלך אלא א"כ אוהב את המלך (רש"י איוב כ"ז ב').

נו"ן – ולמ"ד נחלפות זו בזו (רש"י תהלים קי"ד א').

כה תעשון. משום זריזות וזהירות ולחוזק הוסיף נו"ן כמו כו' (רש"י דהי"ב י"ט).

נודות – עשויין כקומת אדם גבוהים (רש"י איוב ל"ב י"ט).

נוי – יושבות על מלאה. כל זה לשון נוי לא בולטות יותר מדאי לא שוקעות אלא יושבות על מלאה גומא שלהם כו' (רש"י שה"ש ה' י"ב). ועי' לעיל אות ב' ערך בחור, ועי' להלן אות ק' ערך קומה.

נולד – נעשה, ולשון הוה הוא (רש"י קהלת ד' י"ד).

נופל – דרך אדם הנופל ורוצה לעמוד מושיט יד למי שאצלו לעזור לו (רש"י איכה ה' ו').

נזירות – אין נזירה בכל מקום אלא לשון פרישות כו' (רש"י ישעיה א' ד').

קליעת שערות נזיריך נאה במצותה כקליעת ארגמן (רש"י שה"ש ז' ו').

נח – התירוש. זה נח שהיה מתוק (רש"י ישעיה ס"ה ח', ועי' רש"י קהלת...).

נחושת – טובה. ל' נקבה קורא לנחושת (רש"י עזרא ח' כ"ז).

נחש – הנחש כשהוא מזקין נעשה חרש באזנו אחת ואוטם השנית בעפר שלא ישמע את הלחש כשחבר משביעו שלא יזיק (רש"י תהלים נ"ח ה').

דר בחורי נקבי כתל בתים פרוצים (רש"י קהלת י' ח').

נחשון בן עמינדב – נפטר בשנה שניה ליציאת מצרים (ערש"י דהי"א ב' י').

ניחום אבלים – א"ר חנין לא נברא יין [בעוה"ז. ב"ח] אלא לנחם אבלים ולשלם שכר לרשעים שנא' תנו שכר לאובד וגו' (עירובין ס"ה א'). ועי' להלן אות ת' ערך תנחומין.

נילוס – עולה אחת למ' שנה (רש"י עמוס ח' ה').

ניסן – עי' להלן ערך עופות.

ניפוץ – לשון נשבר לשברים הרבה בחבטה רבה (ערש"י איוב ט"ז י"ב).

ניצוח – לשון נצוח נופל במתחזקים בעבודה כו' (רש"י תהלים ד' א').

נכד – בן הבן (רש"י איוב י"ח י"ט).

נכון – מזומן הוא (ערש"י איוב י"ב ה', וערש"י שם ט"ו כ"ג, ושם ל"ה).

נכחד – נעלם ונאבד (ערש"י איוב ד' ז').

נס – לפרסם הנס, עי' לעיל אות ח' ערך חולה בד"ה יעשה.

נסיונות – ערש"י תהלים ס' ו' ד"ה מפני קשט.

נספה – נאסף (ערש"י ל' ז').

נער – שחרות. נערות, שראש אדם שחור בימי עלומיו (רש"י קהלת י"א י'). וערש"י דהי"ב ל"ד ג'. ועי' תשובות הגר"ח במדרשים ובהערות שם.

נפש – ומה היא הנפש זו היא תפלה כמו שנאמר ואשפוך את נפשי לפני ה' (רש"י ברכות ה' ב' ד"ה טורף נפשו באפו כו' יעו"ש).

לרבות את השותה. מדכתיב ונכרתה הנפש, נפש משמע כל דבר המיישב דעתו של אדם ואפילו שותה, כמו אם יש את נפשכם שהיא לשון תאוה וקורת רוח שהנפש נהנה ממנו (חולין ק"כ א' רש"י ד"ה לרבות).

נקיון – שלא יתלכלך גם נקרא נקיון, עי' חולין מ"א ב' והרוצה לנקר חצירו כיצד הוא עושה כו' ופרש"י לנקר לנקות יעו"ש.

נרות – אמר הקב"ה למשה אמר לבני בעולם הזה הייתם זקוקים לאור בית המקדש ומדליקין נרות לתוכו אבל לעולם הבא בזכות אותו נר אני מביא לכם מלך המשיח שהוא משול כנר שנאמר ערכתי נר למשיחי (ילקוט המכירי תהלים קל"ב ד"ה ויקחו).

ויקרא רבה [סוף פל"א] מחוץ לפרוכת העדות אמר רבי אלעזר בן שמוע בזכות יערוך אותו אהרן וגו' אנו ניצולים מן מסברתא מאותה שכתוב (ישעיה ל' ג') כי ערוך מאתמול תפתה. אמר רבי חנין בזכות להעלות נר תמיד אתם זוכים להקביל נרו של משיח מאי טעמא שם אצמחי קרן לדוד ערכתי נר למשיחי (שם ד"ה ויקרא). [אולי זהו בתפי' ר"ה ועריכת נר לבן ישי משיחך].

נשים – שלשה עשו עצמם אלוה ונבעלו כנשים יואש בן אחזיה חירם ונבוכדנצאר (רש"י יחזקאל כ"ח ז').

נשיקה – דרך בני אדם כשיוצאין מבית הכנסת מיד הוא נושק לאביו ולאמו ולגדול ממנו בארכובה או בפס ידו משום כבוד (רש"י ע"ז י"ז א').

נשמה – ורוחות ונשמות. חדא היא, ויש מפרשין רוח היא הנשמה העשויה בדמות הגוף כו' (רש"י חגיגה י"ב ב').

נשר – מחדש כנפיו ונוצה משנה לשנה. יש מין משר כשמזקין חוזר לנערותו (רש"י תהלים ק"ג ה').

נתישה ונטיעה – כל נתישה ונטיעה היא דבר המוטל בפיזור על פני כל הארץ (רש"י יחזקאל י"ט י"ב).

ס

סגולה – יש לי סגולה. קבצתי לי קבוצת זהב וכסף כו' (רש"י דהי"א כ"ט ג'). ועי' ערך סגולת מלכים.

סגולת מלכים – אוסף צבירת אופיר היא סגולת מלכים שהיו מסגלים ואוצרים זהב הבא מאופיר (רש"י איוב כ"ב כ"ד). ועי' ערך סגולה.

סוחף – שוטף (ערש"י משלי כ"ח ג').

סוכות – מעשה של הגר"א שבכה בסוכות קודם פטירתו על הציצית עי' בס' שם עולם למרן הח"ח ח"א פי"ט סוף ד"ה ועוד יש.

סוס – כשהוא נופח בנחיריו בקול אימה הוא (רש"י איוב ל"ט כ').

מתחלה מכוער ולבסוף יפה (רש"י דהי"א א' מ"א). ועי' לעיל אות ח' ערך חמור.

סוסים – נקראים אבירים (רש"י ירמיה ח' ט"ז).

סופר – המזכיר. בכל מקום שכתוב סופר כתוב מזכיר שהיה לכל מלך סופר לכתוב כל המאורע לו במלכות בין טוב בין רע ויהי לו מזכיר יושב אצל הסופר להזכיר כל דבר ודבר והסופר כותב על פיו (רש"י דהי"ב ל"ד ח').

סיחון – מלך האמורי ועוג מלך הבשן היו אחים (נדה ס"א א' ועי' תוס' ומהרש"א שם. ועי' להלן אות ע' ערך עוג).

סילוף – כל סילוף לשון קלקול וכשלון הוא (רש"י משלי י"ג ו').

סימן – הוא לשון מופת ונסיון (רש"י תהלים ע"ח מ"א).

סך – לשון חשבון (רש"י תהלים מ"ב ה').

סכלות – שטות (רש"י קהלת א' י"ז).

סמ"ך – מתחלפת בצד"י (רש"י איוב ל' י"ג).

סנחריב הרשע – שמן היה, כן מבואר ברש"י איוב ט"ו כ"ד-כ"ז יעו"ש.

סעודה – כל מושב סעודה קוריה הסבה (רש"י שמואל א', ט"ז י"א. ועי' לעיל אות ה' ערך הסבה).

ולשון עברי הוא להיות כל סעודת עונג ושמחה נקראת על שם היין כענין שנאמר כו' (רש"י שה"ש א' ב').

כל סעודה נקראת על שם היין שהוא עיקר (רש"י אסתר ה' ד').

כל סעודת עונג קרויה על שם היין (רש"י קהלת ב' ג').

לחדוות מזמזמי חתנים ומלכים עושים סעודה (רש"י קהלת י"א י"ט).

סתם סעודה גדולה קרויה לחם (שם).

עי' לעיל אות ל' ערך לשון הרע ד"ה ואומר.

ספק – אין ספק מוציא מידי ודאי (פסחים ט' א').

ספרים – ספר יוסף הכהן (רש"י יחזקאל כ"ז י"ז).

סתיו – חורף תרגום סתוא (רש"י שה"ש ב' י"א).

ע

ע"ז – צלם של נבוכדנצאר בבבל היה כולו זהב (זוה"ק פ' תרומה דף קע"ה ע"א. ועמש"כ בזה במאור אהרן דברים... ועי' תשובות הגר"ח כת"י בזה).

לא היה עבודת כוכבים ממש אלא היה עשוי לכבוד המלך ואעפ"כ היה בו קידוש השם כו' (עי' ל' התוס' כתובות ל"ג ב' ד"ה אילמלי כו' ואור"ת כו').

עבד – יגע כל היום וישאף ויתאוה מתי יהיה צל הערב (רש"י איוב ז' ב').

עבות – חבל שקושרין לתלמי המחרישה (רש"י איוב ל"ט י').

עבותים – אילנות שענפיהן מרובין (רש"י יחזקאל י"ט י"א). [וזהו בהלל אסרו חג בעבותים].

עבירות – ירך המזבח צפונה ששם שוחטין חטאות ואשמות ומי שהיה עצב על עבירות שבידו מביא חטאות ואשמות ומתכפר לו והוא יוצא משם שמח וע"י הקרבנות טובה באה (רש"י תהלים מ"ח ג').

כשאדם נכשל ונוקש בעבירות מקלקל את קדושתו (רש"י משלי כ' כ"ה).

עבר – נביא גדול היה (רש"י דהי"א א' כ"ג).

עבר, עתיד – כשכתב בדבר ההוה ותדיר, פעמים שכתב בו לשון עבר ופעמים ל' עתיד (רש"י איוב א' ה').

עגלה – עי' לעיל אות מ' ערך מנהג ד"ה כמנהג.

עובד אדום הגיתי – לוי היה (ערש"י דהי"ב ב' י"ג).

עובד כוכבים – אם דירת עו"כ שמה דירה או לא עי' עירובין ס"ב א'.

עו"כ חשוד על שפיכות דמים (שם).

בן נח נהרג על פחות משהו פרוטה ולא ניתן להשבון (שם וערש"י).

עי' לעיל אות מ' ערך מנהג ד"ה כי.

עוג – היכן היה במבול, עי' זבחים קי"ג ב'.

עוגב – אינו אלא לשון שחוק על שם העגבות (רש"י איוב כ"א י"ב).

עוד – לשון תוספת (רש"י איוב ל"ד כ"ג).

עוללים – תינוקות ולכך קורא אותם עוללים שכולם שחוק וליכלוך כמו כו' (רש"י איוב ג' ט"ו, וערש"י שם ט"ז ט"ו ד"ה ועוללי).

עונש – הפסד (ערש"י משלי כ"ז י"ב).

עוף – כל עוף קרוי אברה ע"ש שפורח כו' (רש"י איוב ל"ט י"ג).

עופות – נותנין זמר וקול ערב להולכי דרכים (רש"י שה"ש ב' י"ב).

דרך העופות להיות משוררים ומצפצפים בימי ניסן (שם).

עורב – הוא אכזרי כמו שנאמר לבני עורב אשר יקראו (רש"י משלי ל' י"ז).

עושר – והכבוד נופל על העושר כדכתיב כו' (רש"י דהי"א כ"ט י").

עזיבה – יעזבך אין כתיב כאן אלא יזניחך שהוא קשה ממנו כו' (רש"י דהי"א כ"ח ט').

עזרא – עליית עזרא מבבל לירושלים הי' ד' חודשים מא' בניסן עד א' באב (ערש"י עזרא ז' ח').

עי' לעיל אות ד' ערך דברי הימים.

ג' ספרים מצא עזרא ספר מעונים ספר זאטוטי ספר האחים ובטלו האחד וקיימו דברי השנים כו' (רש"י דהי"א ח' כ"ט מירושלמי).

עזרה – רשות הרבים היא (פסחים י"ט ב').

עזים – שער עזים היורדות מן ההרים שערן מבהיק מרחוק (ערש"י שה"ש ד' א'). ועי' לעיל אות ב' ערך בהמות.

עין – אישון העין הוא השחור של העין (ערש"י משלי ז' ב').

לשון נקבה היא (רש"י שה"ש ה' ט"ז).

עינים – כל זה לשון נוי לא בולטות יותר מדאי לא שוקעות אלא יושבות על מלאת כו' (רש"י שה"ש ה' י"ב).

והירח. זו נשמה שמאירה לאדם שכיון שניטלה הימנו אין לו מאור העינים (רש"י קהלת י"ב ב').

תבוא כהיית המאור אחר אחר דמעת הבכי מכמה צרות שעברו עליו (שם).

עיצוב – עשיית דפוס (ערש"י איוב י' ח').

עיר מקלט – במ' שנה שהיו ישראל במדבר הי' במחנה לויה (עי' זבחים קי"ז א').

עירוב – פרש"י (חגיגה ח' א') וז"ל, מערב. אין לשון זה נופל אלא במעות שקנה בהן בהמה דשתי בהמות זו ניכרת לעצמה וזו ניכרת לעצמה, עכ"ל.

עירובי חצירות – ולא אמרו לערב חצירות אלא כדי שלא לשכח תורת עירוב מן התינוקות (עירובין מ"ו ב', פ' ב').

עליות – מזקינים את הבני אדם בחצי ימיהן מפני הטורח (עירובין נ"ו א'). ועי' לעיל אות ז' ערך זקנה.

עמון ומואב – היו שומעים את תוכחות הנביאים שניבאו לישראל קודם החורבן (ערש"י יחזקאל כ"א כ"ח).

ענוה – כל מה שהוא גדול ביותר צריך להכניע ולהשפיל עצמו (רש"י ברכות ל"ד ב').

עני – כל עני ואביון שבתהלים אינו אלא כנגד ישראל (רש"י תהלים מ' ט"ז).

ענייה – עי' להלן אות צ' ערך צעקה.

עניות – א"ל אליהו לבר הי הי וא"ל לר' אלעזר מאי דכתיב הנה צרפתיך ולא בכסף בחרתיך בכור עוני מלמד שחזר הקב"ה על כל מדות טובות ליתן לישראל ולא מצא אלא עניות, אמר שמואל ואיתימא רב יוסף היינו דאמרי אינשי יאה עניותא לישראל כי ברזא סומקא לסוסיא חיורא (חגיגה ט' ב').

ענין – יש לפותרו לשון מעון ודירה ויש לפותרו לשון עיון ומחשבה כמו לענות בו (רש"י קהלת א' י"ג).

ענינו. מנהגו, גם זה אחד מן ההבלים הנוהגים לעולם (רש"י קהלת ב' כ"ג).

הענין. המנהג (רש"י קהלת ג' י').

ענפי אילן – כל ענפי אילן דומין לכיפה (רש"י איוב ט"ו ל"ב).

עסיס – יין מתוק (רש"י שה"ש ח' ב').

עצבות – עי' לעיל אות י' ערך יעצב.

עצה – העשויה במהירות היא סכלות (רש"י איוב ה' י"ג).

עצם – לשון נקבה (רש"י איכה א' י"ג).

עקב – לשון מדרך כף רגל (ערש"י תהלים מ' ט"ז, מ"ט ה', ומ"א י').

ערביים – עי' לעיל אות מ' ערך מנהג.

ערער – צועק, הרוס ונשחת (רש"י תהלים ק"ב י"ח).

ערש דוי – זה יום שביעי של חולי שהוא דוה מאוד (רש"י תהלים מ"א ד').

עשב – מלוח שם עשה הוא (ערש"י איוב ל' ד').

עשיר – עשירין מקמצין (חולין מ"ו א', וערש"י שם).

עשה – שאין לך אדם בישראל שאינו מחוייב עשה (זבחים ז' א', וערש"י שם).

עשרת השבטים – עי' לעיל אות ד' ערך דברי הימים.

פ

פדיון – אם באים לפדות איש את אחיו יתיקר פדיון נפשם מכל הון לפיכך על כרחו חדל הוא לעולם מלפדותו (רש"י תהלים מ"ט ח').

פה – וכדריב"ל כו' לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו (פסחים ג' א').

להבין הדבר מתוך דבר צריך לקרוא אותן בפה (פי' הגר"א משלי ב' ג').

פורים – פורים כיום הכיפורים והנפק"מ בזה עי' משנה ברורה סי' צ' סס"ק כ"ח.

פורענות – אין פורענות באה על האדם אלא בעונו (רש"י תהלים ק"ז י"א).

פושק – פותח (ערש"י משלי י"ג ג').

פיסוק רגלים – ויפשחני. לשון פיסוק הרגלים שהעובר על הדרכים שאין מופנים צריך להרחיב צעדיו, ויש דוגמא בלשון גמרא האי מאן דפשח דיקלא (רש"י איכה ג' י"א).

פיסח – השוקים של כך אדם נראין לפיסח גבוהים ממנו כו' (רש"י משלי כ"ו ז').

פירות – קשואין ודלועין שם הפרי עצמו, מקשאות ומדלעות קרי כל האילנות (רש"י פסחים ו' ב' ד"ה ומשמר).

ולמה נקרא שמה תמנת חרס ע"ש שפירותיה מסריחין מרוב שמנן (רש"י יהושע כ"ד ל'). [קאי על נחלת אפרים ועי' פ' וזאת הברכה].

פלוני אלמוני – אלמוני, אלמון מבלי שם שלא פי' לו מהו ומה שמו (ערש"י דניאל ח' י"ג).

פלך – לשון דוכסות ומלכות (רש"י נחמיה ג' ט'. ע"ע רש"י שם פסו' י"ז).

פני – רוגזי (רש"י ירמיה ג' י"ב).

פסולה – לשון מגונה (סוכה ב' א' בתוס' יעו"ש).

פסוקים – א"ל רבא סכינא חריפא מפסקא קראי, פרש"י וז"ל, וכי יכול אדם להפסיק המקרא להטיל סופו לתחילתו בענין זה לא תאכל חובתו והדר תני לאכילה הקשתיו כו' עכ"ל יעו"ש (מנחות ע"ד א').

פצע – מכה המוציאה דם ולחה (ערש"י איוב ט' י"ז).

כל פצע לשון מכת כלי זיין הוא (רש"י שה"ש ה' ז').

פקיד – ממונה. משנה. אחר הפקיד (רש"י נחמיה י"א ט').

פרחה – על ימין פרחח יקומו וגו' [איוב ל' י"ב], ופרש"י וז"ל, על ימיני עומדים פרחים קטנים כשאר הדיוטים שאיני חשוב בעיניהם להכנע מפני עכ"ל יעו"ש. ובמצודת ציון פירש וז"ל, פרחח. ענינו מי שהתחיל לצמוח ולהפריח שער זקנו ובדרז"ל פרחי כהונה (מדות פ"ה) ונכפל הלמ"ד [לכאו' צ"ל: החי"ת] הפעל כמו ביום סגריר (משלי כ"ז) עכ"ל.

פרחים – עי' לעיל ערך ימי החמה.

פרס – אוכלים ושותים כדוב ומסורבלים בבשר כדוב (רש"י דניאל ז' ה').

אף זאב נקראת מלכות פרס (שם).

וארתחששתא. הוא דריוש ונקרא ארתחששתא ע"ש המדינה והמלכות כי כל מלכי פרס היו נקראים כך כאשר כל מלכי מצרים נקראים פרעה (רש"י עזרא ו' י"ד).

פרסיים – דרך פרסיים לתת ארס של נחש בחציהם (רש"י איוב ו' ד').

פרעה – כל מלכי מצרים נקראים פרעה (ערש"י תהלים ל"ד א'. ועי' להלן ערך פרס ד"ה וארתחששתא).

פרעה נקרא נחש בריח (ערש"י איוב כ"ו י"ג).

פרשים – דרך הפרשים אורבים בעמקים ובנחלים (רש"י איוב ל"ט כ"א, ועי' לעיל אות א' ערך אורבים).

פתאום ופתע – ל' תכיפה היא, ולא ידע את המפלה הקרובה ליפול עליו (רש"י משלי ו' ט"ו).

צ

צ' – מתחלפת בז' כמו צעקה זעקה (רש"י איוב ו' י"ז).

צאן – דרך הצאן להתפזר ביום המעונן (רש"י יחזקאל ל"ד י"ב).

צהרים עת צרה היא לצאן (רש"י שה"ש א' ז).

צבאים – כי דרכן של צבאים לרוץ על ההרים כשצדין אותן (רש"י דהי"א י"ב ט').

צדדי העולם – קדם מזרח שנאמר קדמה מזרחה, אחר מערב הואיל והמזרח קדמת עולם נמצא המערב אחריו של עולם, שמאל צפון (רש"י איוב כ"ג ח').

צדיק – ואין טוב אלא צדיק שנאמר אמרו צדיק כי טוב (חגיגה י"ב א').

תלמיד הנפטר מלפני רבו מחזיר פניו אליו בצאתו מלפניו (משנה ברורה סי' קכ"ח ס"ק ס"א. וע"ע משנ"ב סי' קל"ב ס"ק י"ח).

צדיק לפעמים יורד ממדרגתו להיות בדרגת שאר בני אדם וכשעולה מעלה את מדרגת כולם וזהו מהשי"ת (קדושת לוי ר"פ בהעלותך).

הצדיק במעמד א' תמיד (עי' ביאור הגר"א דהי"א ט"ז ל"א).

עי' להלן אות ר', ראיית פני צדיק.

צדיקים וישרים – צדיקים מדרגה עליונה מישרים (מהרש"א תענית ט"ו א' בשם הרשב"א).

ישרים עדיפי מצדיקים (רש"י ורבינו גרשום שם. וכן פי' הגרע"א עי' ס' חוט המשולש ס"ב ב').

צדיקים נקראים חמודים, עי' לעיל אות ח' ערך חמוד.

למה צדיקים דומין בפני שכינה כנר בפני אבוקה (פסחים ח' א' וערש"י שם. ועי' לעיל אות כ' ערך כיבוד אב ואם).

ומדרש תנחומא אומר כל צדיקי ישראל נקראו ארץ שנאמר [מלאכי ג'] ואתם תהיו לי ארץ חפץ (רש"י קהלת א' ד').

צור – הוא אבן (רש"י ישעיה ח' י"ד).

צת – לבן (רש"י שה"ש ה' י', ט"ז).

צחוק – כן איש רמה את רעהו ואמר הלא משחק אני, פרש"י וז"ל כן איש רמה מפתה ומסית את חבירו מדרכי חיים לדרכי מות וכשחבירו מרגיש שהוא מתעה אותו אומר 'מצחק אני' (משלי כ"ו י"ט).

מי שאינו צריך לדאוג נופל בדבר לשון צחוק כמו כו' (רש"י משלי ל"א כ"ה).

צחר – לבן (רש"י יחזקאל כ"ז י"ח).

ציבור – אין ציבור נפטרין מעונש עד שיוציאו מתוכם הרשעים ויעשו בהם דין (רש"י משלי כ"ה ד').

ציפורים קטנים – נותנים לתינוקות לטייל ולפייסו (ערש"י איוב מ' כ"ט).

ציצית – לא לפסוק בברזל משום לא תניף עליו ברזל אלא בשינים שהם ל"ב ויפסקו בחוטין שהם ל"ב (של"ה הק' בשם ר' דוד ב"ר מנחם ז"ל מס' חולין פ' נר מצוה אות י"ח, הוצ' עוז והדר).

צמר רחלים – צמר וסדר עדר הרחלים הברורות משאר הצאן בקצב ומנין נמסרות לרועה חכם והגון ליוזר בצמרן שעושין אותן לכלי מילת ומשמרין אותן מעת לידתן שלא יתלכלך הצמר ורוחצין אותם מיום אל יום. (רש"י שה"ש ד' ב'. ע"ע רש"י שה"ש ו' ו').

צעף נשים - ועלתה בו תמרה. כמין תמרה, כעין הנמצא בעלי ערבה פעמים בעלין דבוק כמין פרי ירוק 'וצובעין בו הנשים צעיפיהם' (רש"י סוכה ל"ג א' ד"ה ועלתה).

צעיר – עי' לעיל אות ה' ערך הר סיני.

צעקה – ויען ויצעק שכל ענייה האמורה בתורה אינה אלא לשון הרמת קול ואב לכולם וענו הלויים קול רם (רש"י איוב ג' א', וערש"י שה"ש ב' י', וערש"י דניאל ג' ט', וערש"י דהי"ב ו' י"ט).

נהימה לארי ושקיקה לדוב שניהם לשון צעקה (רש"י משלי כ"ח ט"ו).

בהמה שוטה נוהקת בזמן שאין לה דשא, שור גועה שאין לו בליל תבואה, בפרא נוהג ל' נהק ובשור ל' געייה (רש"י איוב ו' ה').

צער – פעם אחת בצער יותר ממאה שלא בצער (שם עולם למרן הח"ח בח"א חתימת הספר סוף ד"ה והנה כאשר בשם אבות דרבי נתן).

צרה – משבעת את האדם ואינו מבקש לאכול (רש"י תהלים מ"ב ד').

צריך – וכל צריך לכתחלה משמע הא דיעבד שפיר דמי (רש"י ברכות ט"ו א' ד"ה אלא רבי יהודה לכתחלה קאמר).

ק

קבוצה – נקראת הקבוצה כתם בלשון עברי כו' (ערש"י איוב כ"ה י"ט). ועי' לעיל אות כ' ערך כתם.

קבורת גוים – ערש"י יחזקאל ל"ב כ"ז.

קדוש החודש – יש ארבע תקופות בשנה כו' (עי' עירובין נ"ו א').

קדושה – כשאדם נכשל ונוקש בעבירות מקלקל את קדושתו (רש"י משלי כ' כ"ה).

קהלת – לשון נקבה הוא, וכשהוא אומרו בלשון זכר מוסב על הקבוצה והוא שלמה (רש"י קהלת ז' כ"ז).

אמר הקהלת. מי שבו קבוצת החכמה (רש"י קהלת י"ב ח').

קומה זקופה – נוי באשה (רש"י שה"ש ד' ד').

קומטו – נגזרו כו' (רש"י חגיגה י"ג ב').

קטיגור – שונא סניגור אוהב מליץ יושר (רש"י חגיגה י"ג ב').

קידוש – ההפרש שפעמים אומרים זכר למעשה בראשית ופעמים אומרים זכר ליציאת מצרים עי' חיזקוני ואתחנן ה' ט"ו.

קינה – ולפי שהוא מזמור גדול חלקו כו' וכן איוב כשהוצרך להאריך המענה קצרו וחלקו לשנים ואומר כו' וכן לענין קינה מחמת רוב צערו אינו יכול להאריך וחלקו לשנים כו' (רש"י דהי"א ט"ז ל"ב).

קנאה – היא כעס וחימה כמו (דברים ל"ב) הם קנאוני (רש"י איוב ה' ב').

כל לשון קנאה אדם הנותן לב על הדבר או לנקום או לעזור כו' (רש"י בהעלותך י"א כ"ט).

קנאה בכל מקום כו' לשון אחיזת הלב לנקום נקם (רש"י שה"ש ח' ו').

קנא שמו. מקנא להפרע ואינו מוותר. וזהו כל לשון קנאה, אוהז בנצחונו ופורע מעוזביו (רש"י כי תשא ל"ד י"ד).

קנה – הוא עצם העליון העגול כקנה ועל שהוא עגול כקנה קורא אותו כן (רש"י איוב ל"א כ"ב).

קרבנות – בהמות הראויות להקרבה חשיבא לא שכיחי, וכן עצים למזבח חשיבי לא שכיחי (עי' מנחות ק"א א).

קרח – נכבד שבלוים היה (חי' המאירי תהלים מ"ב עמ' 89).

קריאת שם – והיו קורין אותו נתן הבבלי על שמי (חולין מ"ז ב' יעו"ש).

קריעת ים סוף – אברהם יצחק ויעקב באו על הים והראם הקב"ה היאך הוא גואל את בניהם (רש"י תהלים ע"ה י"ב). [בזה יל"פ מ"ד שלא יאמר אותו צדיק כו' ודוק].

קרקע – יש קרקע כשחופרין אותה מוציאה אויר ממקום מחפורת שלה (רע"ב ביצה פ"ד מ"ז ד"ה ולא מן המים).

ר

ראי – הנשים רואות בו (רש"י איוב ל"ז י"ח. ועי' שו"ע...)

ראיית פני צדיק – עי' שקלים פ"ה ה"ב (י"ד ב'), והביטו אחרי משה עד בואו האהלה כו' ומ"ד לשבח מחמי צדיקא ומזכי טוביא דזכות למחמי יתיה, יעו"ש. ופירשו המפרשים וזה לשונם: קרבן העדה – מיחמי צדיקא וכו'. כדי לזכות בראיית הצדיק הביטו אחריו **דזכות גדול הוא שזכה לראותו** עכ"ל. תקלין חדתינ – הלואי מיזכי. הלואי שנזכה לראותו צדיקא טוב שזכיתי לראותו עכ"ל. פירוש רבינו משולם – זכות היא לראות את הצדיק. פני משה – מחמי צדיקא ומזכי. מי שרואה זה הצדיק זוכה הוא. טוביא. אשרי מי שזכה לראות אותו עכ"ל. מוהר"א פולדא – טוביה. אשרי מי שזוכה לראותו עכ"ל. מוהר"א פולדא (מהדו"ק) – מחמי צדיקא. יראו להצדיק, והזוכה הזה אשרי מי שזוכה לראותו עכ"ל. ביאור [מו"ר מרן] הגרח"ק [שליט"א] – מחמי צדיקא ומזכי. רוצין היו לזכות לראות את הצדיק והזכאי (א"ה: לכאו' צ"ל: והזכאים) היו אומרים אשרי לנו שזכינו לראותו עכ"ל. [ועי' בספר הזכרון שם כתב מרן שליט"א מגמרא דראיית פני צדיק מועיל לזכרון יעו"ש].

ראם – בנפלאות הראם עי' ספר איוב פרק ל"ט.

רב – בענין שאלות לרב ערש"י משלי כ"ג ב' - ג', ל' ל"ג.

רב אהרן – אמר רב אהרן לרבינא כו' (מנחות ע"ד ב').

רב בר שבא – אמר רב כהנא גברא רבה אמר מיתלא לא תחיכו עליה כו' (ברכות י"ט ב').

רב ושמואל – קרי שמואל עליה דרב לא יאונה לצדיק כל און, קרי רב עליה דשמואל כל רז לא אנס לך (חולין נ"ט א' יעו"ש).
אמר ליה מאן ריש סדרא בבבל אמר ליה אבא אריכא (רב. ערש"י) אמר ליה אבא אריכא קרית ליה דכירנא כד הוה יתיבנא אחר י"ז שורן אחוריה דרב קמיה דרבי ונפקי זיקוקין דנור מפומיה דרב לפומיה דרבי ומפומיה דרבי לפומיה דרב ולית אנא ידע מה הן אמרין ואת אבא אריכא קרית ליה (חולין קל"ז ב').

רבא – לא הרעיב את עצמו (ומשא"כ אביי, ערש"י שבת ל"ג א' ד"ה והא).
רבא, בריה דרב יוסף בר חמא (חולין ע"ז א').
חריפא סכיניה, ופרש"י לב פתוח לו בסברא (שם).

רבינו אחאי – והזהרו ברבינו אחאי שמאיר עיני גולה הוא (חולין נ"ט ב').

רבי אמי – תלמידיה דרבי יוחנן הוה (חולין קי"א ב').

[רב] זעירי – אמר רבא כו' וכל מתניתא דלא מפרשא [רב] זעירי לא מיפרשא (זבחים מ"ג ב').

רב יהודה – ואיבעית אימא אימתא דמריה עליה דקרי שמואל עליה אין זה ילוד אשה (נדה י"ג א').

רבי יוחנן הסנדלר – תלמידו של ר"ע (ברכות כ"ב א').

רב יוסף – גברא רבה (עי' כתובות מ"ג ב', זבחים מ"ד א').

רב פפא – תלמידו של רבא היה כו' ורב פפא לא היה בימיו (של רבה) ושייל לאביי שהיה תלמידו של רבה (רש"י כתובות ל"ד א' ד"ה רבה יעו"ש).

רב יצחק בר אבדימי – אמר רבא כל קרא דלא מפרש ליה רב יצחק בר אבדימי כו' לא מיפרשא (זבחים מ"ג ב').

רבה – רביה דאביי (רש"י שבת ה' ב' ד"ה מדאמר).

רבבות – רבבות הרבה קרויין רבבה (רש"י שה"ש ה' י').

רבי זירא – בבבלי נקרא רב זירא שעדיין לא סמכוהו כי אין סמיכה בבבלי, וכשעלה לא"י סמכוהו ונקרא רבי זירא (ערש"י כתובות מ"ג ב' ד"ה אמר יעו"ש). מחסידי דבבלי הוה (עי' חולין קכ"ב א' וברש"י ד"ה חדא יעו"ש).

רבי חמא בר ביסא – משתבח ליה רבי לרבי ישמעאל ברבי יוסי ברבי חמא בר ביסא דאדם גדול הוא כו' (נדה י"ד ב').

רבי יוחנן – גברא רבא (ערש"י ברכות ה' ב' ד"ה ביר).

רבי יוסי – תניא אמר רבי אלמלא דבריהן דברי תורה ודברי בריבי דברי קבלה אנן דברי בריבי שומעין וכל שכן שדבריהם דברי קבלה ודברי בריבי דברי תורה ופרש"י וז"ל דברי בריבי. שהיה גדול בדורו דקיימא לן רבי יוסי נמוקו עמו (חולין קל"ז א').

רבי משה הדרשן – רבי שלמה בר לוי אחי רבי משה הדרשן (רש"י דה"א ד' ל"א).

רבי עקיבא – שימש את נחום איש גם זו כ"ב שנה (עי' חגיגה י"ב א').

רבי אלעזר בן שמוע – תלמידו של רבי עקיבא (כתובות מ' א', ערש"י שם ד"ה טובינא).

טובינא דחכימי, פרש"י מאושר שבחכמים (שם).

יוסף הבבלי תלמידו שהיה חביב לו עד לאחת (עי' מנחות י"ח א').

זלגו עיניו של ר"א בן שמוע דמעות אמר אשריכם תלמידי חכמים שדברי תורה חביבין עליכם ביותר קרא עליו המקרא הזה מה אהבתי תורתך כל היום היא שיחתי וגו' (שם).

רבי שמעון – אמר ליה כלום הגענו לסוף דעתו של ר"ש (עי' מנחות ד' א').

רבינו – רבינו גרשום מאור הגולה (רש"י ישעיה מ"ו א').

רבנות – ברוב מקומות נקרא כל לשון רבנות לשון רבים כמו אדני הארץ אדני יוסף אם בעליו עמו אשר הלכו אלקים לפדות, לפי שהשם הזה שם שררה הוא (רש"י יהושע כ"ד י"ט).

רגל – דא"ר אמי כל אדם שיש לו קרקע עולה לרגל ושאין לו קרקע אין עולה לרגל (פסחים ח' ב').

רגעים – לשון שבר כו' לשון רגע (רש"י יחזקאל כ"ו ט"ז).

רודף – לפני רודף. כל רודף שבמקרא חסר וזה מלא שנרדפו רדיפה שלימה כו' (רש"י איכה א' ו').

רוח – הוא מלאך שנאמר (תהלים ק"ד) עושה מלאכיו רוחות (רש"י איוב ד' י"ד).

לכל ארץ יש משקל לרוח לפי כחה של אותה ארץ (ערש"י איוב כ"ח כ"ה).

רוח דרומית מקררת ורוח מזרחית מחממת וגם משתקת כל הרוחות מפניה (ערש"י איוב ל"ז י"ז, וערש"י שם ל"ט כ"ו).

רוח הקודש – ובמדרש מצינו, אמר רבי ירמיה בן אלעזר רוח הקודש פעמים משיחה בלשון זכר ופעמים משיחה בלשון נקבה כו' (רש"י קהלת ז' כ"ז).

רוח קדים – בה הקב"ה נפרע מן הרשעים (ערש"י שמות י"ד ותהלים מ"ח ח' ומשלי ט"ו ד' וע"ע רש"י איוב ל"ז י"ז).

רומי – אר"י א"ר בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריא'ל ונעץ קנה בים ועלה בו שירטון ועליו נבנה כרך גדול של רומי (שבת נ"ו ב').

רחב הזונה – דאמר מר אין לך כל שר ונגיד שלא בא על רחב הזונה אמרו בת י' שנים היתה כשיצאו ישראל ממצרים וזנתה כל מ' שנה שהיו ישראל במדבר אחר נ' שנה נתגיירה אמרה יהא מחול לי בשכר חבל חלון ופשתים. (...) ועתוס' מגילה י"ד ב' ד"ה דאיגירא).

רחמים – וכן מי שאירע בו דבר צריך להודיע לרבים ורבים מבקשים עליו רחמים כו' (חולין ע"ח א' יעו"ש).

רחמנא – רחמנא ניצלן מהאי דעתא כו' (כתובות מ"ה ב').

רטוב – תרגום של לח (ערש"י איוב כ"ד ח').

רי"ש – רי"ש מתחלפת בדלי"ת (ערש"י איוב ט"ו כ"ד).

ריש לקיש – תלמיד רבי יוחנן (עי' חולין קכ"ב ב' אמר ליה לימדתנו רבינו יעו"ש).

רימון – יש בו תרי"ג גרעינים (למכסה עתיק שה"ש עה"פ כפלה הרמון רקתך בשם המלבי"ם. ועי' בעה"ט שלה י"ג ל"ג, ועי' תוס' שאנץ סוטה ל"ה ב').

ריקים – אף הריקים שביך חביבין עלי כיעקב ובניו שגלשו לרדת מהר הגלעד כשהשיגם לבן שם (רש"י שה"ש ד' א').

רנה – קול הנשמע מרחוק אין שומעין את הקול רק קול הברה לבד ואינו ניכר הקול וזהו הנקרא רנה (פי' הגר"א משלי א' כ'. ועי' לעיל אות ב' ערך בת קול. וערש"י משלי ח' ג' דז"ל תרונה תזעקנה עכ"ל ומ' דרינה היא זעקה. ובסליחות לשמוע אל הרנה ואל התפלה).

רעל – לשון עטיפה הוא (רש"י תהלים ס' ה').

רעפים – כלי חרס חלולים באמצען, שמכסים בהן הגגות (רע"ב ביצה פ"ד מ"ז).

רפואה – גיד הצואר אין לו רפואה (ערש"י איוב י"ג ד').

רקב – תולעת הנכנס תוך העצמות וטוחן אותם כו' (רש"י משלי י"ב ד' וע"ש י"ד ל').

רשיון – ורשות באין ויוצאין מגזירה אחת (ערש"י עזרא ג' ז').

רשע גמור – קוראהו חטאת (ערש"י משלי י"ג ו').

רשעים – יום אחריתם תמיד בפיהם ואין חרדים ממנו (ערש"י תהלים מ"ט י"ד).

כאדם שאוחז בכנפי טלית ומנערה כן אני עתיד לאחוז בכנפות הארץ ולנער את הרשעים וכן כו' כהאוחז בידו דבר ומטה ידו והוא נופל (ערש"י איוב ל"ח י"ג).

פושעי ישראל כשרואין את הרשעים מצליחין לבם נושאם להרשיע אבל משתשבר את זרוע הרשעים אם באת לדרוש רשעים של רשעי ישראל לא תמצאנו (רש"י תהלים י' ט"ו).

ש

שאול המלך – לא מלך אחר פטירת שמואל רק ארבעה חודשים (ערש"י שמואל א', כ"ז ז').

שאיבה – כל לשון שאיבת גחלים מתוך ההסק קרי חותה כו' (רש"י משלי כ"ה כ"ב. ועי' לעיל אותה' ערך חתיית).

שאלתא – גזרה, וע"י שנמלכין בהקב"ה קודם שיגזרו הגזרה קורא אותה שאלתא (רש"י דניאל ד' י"ד).

שאנן – שליו ושקט והוא ל' עתיד(ערש"י משלי א' ל"ג).

שבט – כל שבט קרוי גוי לעצמו כענין שנא' גוי וקהל גוים (רש"י ישעיה מ"ב ו').

שביעה – עי' לעיל אות צ' ערך צרה.

שבכה – היא רשת, כל שבכה עשויה כמו רשת והוא קייפ"א שבראשי הנשים. (רש"י צמתך לשון דבר המצמצם השער שלא יפריח לצאת וזו היא השבכה והקישורים (רש"י שה"ש ד' א').

שבע שמחות – שמחה שאין לה קץ ותכלה היא השמחה של עתיד (רש"י תהלים י"ז י"א).

שבת – לאכול הדגים בסעודת שחרית, וקריאת תגר כו' (יש"ש סי' קע"א, ס' משפט וצדק תהלים קל"ה).

שדה – תנא רבי אושעיא למדתך תורה דרך ארץ שדה שמעלה חוחים יפה לזורעה חטים, שמעלה באושים יפה לזורעה שעורים (רש"י איוב ל"א מ').

שובע – אין שובע אלא בבשר בהמה (רש"י חגיגה ז' ב', ד"ה אבל לא בעופות).

שוט שבט שרביט – ערש"י דהי"ב ט"ז ד'.

שום – כשאוכל דבר חזק שמרבה ריר ורוק כגון שום כו' (רש"י איוב ו' ו').

שוק – אנשי החיל. אלו השוקים שנשען כל הגוף עליהם (רש"י קהלת י"ב ב').
שערי בית המקדש – מדרש אגדה לפי שחלקו כבוד לארון שנאמר שאו שערים ראשיכם לפיכך לא שלטה בהם בריה וטבעו בארץ, ורבותינו אמרו מעשי ידי דוד היו לפיכך לא שלטו בהם אויבים (רש"י איכה ב' ט').

שור – אין לך מתועב ומשוקץ מן השור בשעה שהוא אוכל עשב שהוא מוציא פרש רבה והוא מלוכלך בה (רש"י תהלים ק"ו כ').

שור הבר – בנפלאות שור הבר עי' ספר איוב פרק מ'.

שושנה – שושנת העמקים נאה משושנת ההרים לפי שמרטבת תמיד שאין כח החמה שולט שם (רש"י שה"ש ב' א').

שיא – גובה (ערש"י איוב כ' ו').

שידוך – המשודך (פי' המזדווגין עצמם יקראו משודכים מענין 'ומצאן מנוחה' כי תרגום 'ותשקוט הארץ' 'ושדיכת ארעא'). (ב"י ורמ"א יו"ד הל' נדרים סי' רכ"ח סעי' מ"ג).

שיח – אילן (רש"י איוב ל' ד').

שיחה – שיחתן של ת"ח לצורך היא וצריכה לימוד (רש"י תהלים א' ג').

שימוש חכמים – ובלשון הזה אמר לי (בן עזאי על עצמו יעו"ש) חבל על בן עזאי שלא שימש את רבי ישמעאל (חולין ע"א א').

שינה – הישן חובק ידיו (רש"י משלי ו' י').

שינים – ובטלו הטוחנות. אלו השינים. כי מעטו. לעת זקנה רוב שיניו נושרות (רש"י קהלת י"ב ב').

שיעורין – שיעור פי טלה כגרוגרת (שבת ע"ו א').

שירה – ולפי שהוא מזמור גדול חלקו ומתחיל הודו לה' כי טוב כו' כי בשירה מחמת גיעגועי שמחתו לא יכול להאריך וחלקו לשנים כו' כי גם שירה וגם קינה כאחת נאמרים כו' (רש"י דהי"א ט"ז ל"ב. וערש"י דהי"ב ל"ו כ"ה).

שירה – כשמשה רבינו אמר לישראל פרשת ערי מקלט אמרו שירה (ד' זקנים מבעלי התוס' ואתחנן ד' מ"א).

לענין שירה נופל לומר מבין כדכתיב כו' (רש"י דהי"א כ"ה ז').

בכל מקום אמור לענין שירה הבנה כו' (רש"י דהי"ב ל"ד י"ב).

שכחה – כאצבע בבירא לשכחה (עירובין נ"ג א').

עי' להלן אות ת' ערך תורה.

תנא תלמיד אחד היה לו לרבי אליעזר שהיה שונה בלחש לאחר ג' שנים שכח תלמודו (שם נ"ד א').

שכיר – רוצה להשלמת עבודת יומו (ערש"י איוב י"ד ו', וערש"י שם לעיל ז' ב').

שכירות – שכירות רעועה שכירות בריאה כו' (עי' עירובין ס"ב א').

שכם – חלק (רש"י תהלים ק"ח ח').

שלג – עי' לעיל אות א' ערך אריה.

שליחי מצוה – אינן ניזוקין ודוא היכא דלא שכיח הזיקא (פסחים ח' ב').

שם – דרך למעמידי שם לבנות ערים נחרבות לזכרון להם (רש"י איוב ג' י"ג). כן דרך בעלי גאווה בונים חרבות לשם (רש"י איוב ט"ו כ"ח).

שם. רצון בלע"ז (רש"י נחמיה ט' ח').

עי' לעיל אות מ' ערך מלך ד"ה ויסב.

שמואל – הוּו קרו ליה 'שקוד' על שום דהלכתא כוותיה בדיני ושוקד על דבריו לאומרם כהלכתא (רש"י כתובות מ"ג ב' ד"ה שמואל יעו"ש).
ובחולין (ע"ו ב') אריוך מנו שמואל.

שמואל, גברא רבה (חולין ע"ו א').

שמחה – עי' לעיל אות י' ערך ישעיה הנביא ענין נורא.

שמחה וגילה – שמחה לא יאמר כי אם על טובה שנתחדש לו מעתה, אבל גילה נאמר גם על דבר ששמח בו כבר ונתישן לו כו' (ביאור הגר"א דהי"א ט"ז ל"א).

שמים – הם אבק רגלי השי"ת (ערש"י תהלים ס"ה י"ב).

קמי שמיא גליא (פסחים פ"ח ב').

שמן – עי' לעיל אות כ' ערך כלים.

שכן דרך שמן ערב בכל עת שהוא בצלוחית חתומ' אין ריחו נודף פותחה ומריק שמנה לכלי אחר ריחו נודף (רש"י שה"ש א' ג').

שמץ – רמז (ערש"י איוב כ"ו י"ד).

שמש – וכן כאן בהיות אין כל חדש תחת השמש כתוב ותגל הארץ אבל 'למעלה מן השמש יש חדש' ע"כ אמר ישמחו השמים (ביאור הגר"א דהי"א ט"ז לא).

שמש – עי' להלן אות ת' ערך תעלומה.

ש"ס – ועוד ששיטת הש"ס כל היכא דאיכא סבר פלוני למימר הכי ואמר ליה פלוני הכי הדיא מילתא גופא דהוה מצי למימר קמא מתרין בתרא ואמר ליה דלא תפרשיה הכי אלא הכי (רש"י חגיגה ז' ב' ד"ה אלא).

שער – שערים הוא חלל פתח השער, דלתים הם הפותחים ונועלים בהם את השער (רש"י ישעיה מ"ה א').

שפיכה – אין שפיכה אלא מלמעלה ללמטה (רש"י תהלים ק"ד ו').

ומהיכן אדם שופך מלמעלה למטה (רש"י קהלת א' ו').

שקד – משעה שהוא מציץ עד גמר פירותיו כ"א יום (רש"י קהלת י"ב ו').

שרים – עי' לעיל אות מ' ערך מנהג.

שתיקה ודיבור – פעמים ששותק ומקבל שכר על השתיקה פעמים מדבר ומקבל שכר על הדיבור (זבחים קט"ו ב').

ת

תבונה – הוא בין בחכמה ובין בבינה, כאשר יבין הדבר על בוריו הוא נקרא תבונה (פי' הגר"א משלי ב' ב').

דעת שידע החכמה על בוריו לעצמו אבל אינו יכול להסביר עדיין לאחרים, ותבונה שיהיה יכול להסביר וללמד גם לאחרים (פי' הגר"א משלי ב' ו'). [לפי"ז אולי אפשר להבין מ"ש בזה"ק פ' צו (דל"ה ע"א) דת"ח עדיפי מנביאים שאומרים דברים ברוה"ק ונמצאים בדרגה עליונה יותר מנביאים יעו"ש, והיינו כי פרש"י בפי' כי תשא דעת רוח הקודש עכ"ל, ודעת אינו יכול להסביר לאחרים כפי שידוע הדברים בעצמו על בוריו והוא רק לומד לעצמו, ואילו הת"ח גם מלמד לאחרים ולכן עדיפי ונמצאים בדרגה עליונה יותר. ומ"מ מסתברא דאין כונת הזוהר לומר דלא שייך נביא שהוא גם ת"ח רק הכונה דכשיש או נביא או ת"ח אז הת"ח עדיף טפי וכנתבאר].

תבל – היא ארץ ישראל שהיא מתובלת במצות הרבה (רש"י ישעיה כ"ד ד').

תהלה – ל' הוללות (רש"י איוב ד' י"ח, וערש"י שם י"ב י"ז ד"ה יהולל).

תהלים – נעימות המזמור היתה לפי שיר הראוי לאותו כלי (ערש"י תהלים ה' א').

תורה – מצות, עדות, פקודים, חוקים, ומשפטים, ביאורם עי' מלבי"ם תהלים קי"ט א'.

בתחילה היא נקראת תורת ה' ומשעמל בה היא נקראת תורתו (רש"י תהלים א' ב').

לפי שאין מן הכל זוכה אדם ללמוד תורה, פרש"י אין אדם זוכה ללמוד מכל מלמדיו יש רב שמשנתו סדורה בפיו ושונה לתלמידיו דרך קצרה (עירובין מ"ז ב'. ועי' כאן אות ת' ערך תלמיד וערך תבונה).

ואמר ר' יוחנן לבן של ראשונים כפתחו של אולם ושל אחרונים כפתחו של היכל ואנו כמלא נקב מחט סידקית כו' אמר רב אשי אנן כי אצבעתא בבירא לשכחא (עירובין נ"ג א').

אר"י א"ר בני יהודה שהקפידו על לשונם נתקיימה תורתם בידם כו' (שם).

כל האומר שמועה זו נאה וזו אינה נאה מאבד הונה של תורה, פרש"י הונה כבודה של תורה וסופה להשתכח ממנו (עירובין ס"ד ב').

גדולה ת"ת יותר מהקרבת תמידין (עירובין ס"ד ב').

תורה קרויה אור (ערש"י קהלת א' ג').

כל עמל שהוא מחליף בו את עסק התורה מה שכר יש בו (שם).

אבל ההוגה בתורה מוצא בה תמיד חדושי טעמים כענין שנאמר [משלי ה'] דדיה ירווך בכל עת מה הדד הזה כל זמן שתניק ממשמש בו מוצא בו טעם, וכן מצינו במסכת חגיגה שאמר רבי אליעזר בן הורקנוס דברים שלא שמעתן און במעשה מרכבה (רש"י קהלת א' ט').

ויהי פחד ה' על כל ממלכות הארצות. בזכות שלמדו תורה (רש"י דהי"ב י"ז י').

תחפושת – יתחפש לבושי משתנה לבושי כו' כשאדם פושט את בגדיו ולובש בגדים אחרים משונים מראשונים קורא אותם בגדי חופש כמו התחפש ובא במלחמה ומתורגם אישתני (רש"י ל' י"ח).

תימא – ארץ ישמעאל שהיא נמוכה והמים נגרים שם (רש"י איוב ו' ט'. וערש"י איכה א' י"ט).

תימן – ארצו של עשו (ערש"י איוב ד' א').

תיש הבר – שונאה את ולדה ועולה לראש סלע גבוה כשכורעת לילד כדי שיפנל לארץ וימות והקב"ה מזמן לו נשר ומקבלו בכנפיו (רש"י איוב ל"ט א').

תך – ל' מחשבה רעה הלנה בתוכו תמיד (רש"י תהלים י' ז').

תכסוף – תחמוד (רש"י איוב י"ד ט"ו).

תכשיטין – היו עושים לפי המעשים של כל אחת ואחת (פי' הגר"א משלי א' ט').

תלמיד – לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה (פסחים ג' ב').

תלמיד חבר יכול להורות במקום רבו (עירובין ס"ג א').

תלמיד חכם – כל תלמיד חכם יש לו ניצוץ מנשמת משה רבינו (זוה"ק ח"א פ"ג) ולזה רז"ל (סוכה ל"ט א') היו קוראים זה לזה 'משה' כי הוא זה המדבר בבחינת הנפש הלומדת תורה (אור החיים הק' ר"פ תצוה).

תם – ההולך בדרך תמים ולא סר מן התורה ימין ושמאל כו' (פי' הגר"א משלי ב' ז').

תמיהות – כל התמיהות תכפולות דרך הראשונה ב'ה"א' והשנייה ב'אם' (ערש"י איוב כ"ז י').

תנאי – עי' לעיל אות ב' ערך ברית.

תנחומין – כשבאה צרה על אדם אומר לו אף בפלוני עלתה כך תנחומי הם לו (רש"י איכה ב' י"ג).

תנים – תנים ובנות יענה עסוקים בבכי כל ימיהם (רש"י איוב ל' כ"ט).

תסמר – הוא ל' אדם שעמדו שערותיו (רש"י איוב ד' ט"ו).

תעלומה – חלון יש ברקיע ושמו תעלומה משם תולדות השמש לתקופתו (ערש"י איוב כ"ח י"א).

תענוג – עי' לעיל ערך ימי החמה.

תפילה – דרבנן היא (רש"י ברכות כ' ב').

תפילות יו"ט – מקור להם עי' רש"י תהלים ע"ה ג'.

תפילין - לענין חול המועד, עיין תוי"ט ביצה פ"א מ"י.

תפילת גדול הדור – ויצו עליה לבא ע"י מפגיע בתפלה אוהבו של דור וגדול וחכם שבו יגיד עליו לפני הקב"ה צרת הדור וצרכיו (רש"י איוב ל"ו א').

תפילת כהן גדול ביהו"כ – עי' לעיל אות כ' ערך כהן גדול.

תפילת שחרית – אהבה רבה, לשמור ולעשות, לשמור הוא נגד לא תעשה ולעשות הוא נגד העשיין כו' (שם עולם למרן הח"ח ב"ב פ"א ד"ה ועקר התחזקות).

תפילת שמו"ע – לומר פסוק בסוף השמו"ע המתחיל ומסיים באותיות שמו, מקור לזה עי' ברש"י מיכה ו' ח'.

בתחלת התפלה יכול אדם לכוין דעתו יותר מן האמצע (רש"י ברכות כ"ט א' ד"ה בתחלת יעו"ש).

תפלת תחנונים – מקפיד לחזור אחר שעת מצוה ועת רצון (ערש"י ברכות כ"ט ב' ד"ה שאינו יעו"ש).

תפל – לשון תפל כל דבר המחוסר תיקון (רש"י יחזקאל כ"ב כ"ח).

דבר שהוא בלי מלח וצריך להמליחו ולא נמלח קרוי תפל בלשון משנה (רש"י איוב ו' ו').

תפלה זכה – ותפלתי זכה. לא קללתי חבירי ולא פיללתי לו רעה (רש"י איוב ט"ז י"ז).

תצליח, תשכיל – ההפרש ביניהם עי' מלבי"ם יהושע א' ח'.

תרועה – תפילה (ערש"י איוב ל"ג כ"ו).

תרפים – דמות שמדבר במכשפות ויש שעה שמכוונת שאם עושהו באותה שעה יש בו דבור לעולם (רש"י יחזקאל כ"א כ"ו).

תשובה – המחזיר אחרים בתשובה מבטל גזירה רעה (ערש"י ירמיה ט"ו י"ט).

אב לא ישא בעון הבן והבן לא ישא בעון האב, כל הענין עי' יחזקאל פרק י"ח.

תשמיש – כמה עונות באים על ידו (ערש"י תהלים נ"א ז').

ברוך רחמנא דסייען